

Neki aspekti rada Središnje agencije za ratne zarobljenike Međunarodnog odbora Crvenog križa u korist ratnih stradalnika s područja Nezavisne Države Hrvatske

MARIO KEVO

Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, Republika Hrvatska

Na temelju izvornog gradiva autor ukazuje na neke aspekte rada Središnje agencije za ratne zarobljenike Međunarodnog odbora Crvenog križa, odnosno njezine Jugoslavenske službe (*Service yougoslave*), u korist ratnih stradalnika zavičajnih na području Nezavisne Države Hrvatske. Ujedno se u tekstu govori o nekim aspektima uspostave odnosa između NDH i Međunarodnog odbora Crvenog križa, prvenstveno o međusobnim dođirima proizašlima iz rada posebne službe Središnje agencije za ratne zarobljenike Međunarodnog odbora Crvenog križa koja je bila mjerodavna za navedenu problematiku za čitavo područje predratne Kraljevine Jugoslavije.

Ključne riječi: Drugi svjetski rat, Nezavisna Država Hrvatska, Međunarodni odbor Crvenog križa, Središnja agencija za ratne zarobljenike, Jugoslavenska služba (*Service yougoslave*), ratni zarobljenici, internirci, zatočenici.

Napadom oružanih snaga Njemačkog Reicha na Poljsku 1. rujna 1939. započeo je Drugi svjetski rat. Nešto poslije počelo je i razdoblje aktivnog djelovanja Međunarodnog odbora Crvenog križa (MOCK) u ratnim okolnostima, odnosno rad u korist ratnih stradalnika i žrtava.¹ Već 14. rujna 1939. dotadašnji Odbor za ratne aktivnosti MOCK-a, koji je trebao mobilizirati snage za uspješnu aktivnost MOCK-a nakon otpočinjanja oružanih sukoba, prerasta u Središnji odbor mjerodavan za cjelokupni rad proizašao iz statuta Međunarodnog odbora, a temeljio se na odredbama međunarodnog ratnog prava. Djelatnost se odvijala pod okriljem temeljnog gesla "Inter arma Caritas" ("Milošrđe u ratu"), koje je bilo u uporabi gotovo od početaka postojanja MOCK-a.²

¹ Opširnije vidi primjerice Max HUBER, *Principles and Foundations of the Work of the International Committee of the Red Cross, 1939-1946.*, Geneva, 1947.

² Pierre BOISSIER, *Henry Dunant*, Genève, 1991., 4. O radu za vrijeme Drugog svjetskog

Krajem tridesetih godina XX. stoljeća, u trenutku izbijanja Drugog svjetskog rata, na čelu MOCK-a nalazio se dr. Max Huber (predsjedničku dužnost obnašao je od 1928. do 1944.), a Odbor je brojao 25 članova poodmakle životne dobi koji su trebali koordinirati sve aktivnosti u ratnim okolnostima.³ Prema ustrojbenoj strukturi, Međunarodni odbor bio je glavno tijelo cijele organizacije i brojao je 25 članova, a nadležnost mu se protezala nad velikim brojem ureda, tajništava i posebnih odjela, od kojih je svaka ustrojvena jedinica bila zadužena za pojedinu djelatnost iz djelokruga rada MOCK-a, ali i za obavljanje raznih upravnih, financijskih i promidžbenih poslova. Stoga se na temelju same organizacijske strukture Međunarodnog odbora može steći i temeljni uvid u najvažnije djelatnosti koje je MOCK provodio u ratnim okolnostima. Međunarodni odbor nalazio se dakle na vrhu istoimene organizacije (MOCK, op. a.), a podređen mu je bio Ured (*Bureau*) Međunarodnog odbora, koji se sastojao od Općeg tajništva i Središnje uprave. Upravo je Središnja uprava bila najvažniji dio organizacije i imala je četiri direktora, članova uskog vodstva MOCK-a, od kojih je svaki bio nadležan za više manjih odjela kroz koje su provedene sve aktivnosti MOCK-a. S obzirom na tematiku rada, ovdje ću spomenuti tek kako je za problematiku svih ratnih stradalnika (ratni zarobljenici, internirane osobe, zatočnici i politički zatvorenici) bio nadležan poseban Odjel za ratne zarobljenike, internirane civile i civile MOCK-a (*Division PIC – Division des prisonniers, internés et civils du CICR*), a na mjestu direktora bio je Roger Gallopin. U sklopu Odjela nalazila se Središnja agencija za ratne zarobljenike MOCK-a (*Agence Centrale du Prisonniers de la Guerre du CICR*) i Odjel stalnih predstavništava, poslanstava i izaslanstava MOCK-a (*Division des Delegations du CICR*), kao izvršni predstavnik MOCK-a na terenu, pa tako i Središnje agencije za ratne zarobljenike.⁴

Izbijanjem Drugog svjetskog rata s radom je, 14. rujna 1939., započela i Središnja agencija za ratne zarobljenike MOCK-a. Ali prije nego što prikazem neke aspekte djelatnosti Središnje agencije za ratne zarobljenike, odnosno rada Jugoslavenske službe, s obzirom na nedostatak referentne literature te radi boljeg razumijevanja rada ovdje ću ukratko iznijeti temeljne podatke o razvoju ideje, ali i oblikovanju Središnje agencije za ratne zarobljenike. U Ženevi je 1860-ih osnovan Međunarodni odbor Crvenog križa, a temeljna postavka osnutka te međunarodne humanitarne organizacije bilo je zbrinjavanje ranjenih i bolesnih vojnika, dok se poslije briga proširila i na osiguranje pomoći za ratne zarobljenike, radi čega su osnivane i posebne službe MOCK-a kako bi se djelatnost granala i širila, ali i kako bi se što kvalitetnije i brže osigurala pomoć

rata usp. *Inter Arma Caritas: The Work of the International Committee of the Red Cross during the Second World War*, ICRC, Geneva, 1947. Vidi i *Report of the International Committee of the Red Cross on its activities during the Second World War (September 1, 1939-June 30, 1947), volume I: General Activities*, Geneva, May 1948. (dalje: *Report of the ICRC, volume I: General Activities*).

³ Caroline MOOREHEAD, *Dunant's Dream: War, Switzerland and the History of the Red Cross*, Toronto, 1998., 372. O dr. Maxu Huberu i mandatu na čelu MOCK-a usp. Peter VOGEL-SANGER, *Max Huber: Recht, Politik, Humanität aus Glauben*, Verlag Huber Frauenfeld, 1967.

⁴ *Report of the ICRC, volume I: General Activities*, 64.

tim skupinama ljudi. Dakle od samog osnutka temeljna postavka humanitarne djelatnosti MOCK-a bilo je pomaganje ratnih zarobljenika. No kako bi se taj posao mogao kvalitetno obavljati, trebalo je osnovati središnju ustanovu koja će čitav svoj rad posvetiti toj problematici. Prvu Obavještajnu agenciju (ured) za ranjene i zarobljene vojnike, koja je bila preteča međunarodne Središnje agencije za ratne zarobljenike koja je djelovala za vrijeme Drugog svjetskog rata, Međunarodni odbor osnovao je za trajanja francusko-pruskog sukoba (1870.), a do početka Prvog svjetskog rata osnovano je više agencija za ratne zarobljenike. Međutim sve su te agencije bile privremene i osnovane samo u zaraćenim državama (npr. u Beogradu u vrijeme balkanskih ratova 1912.-1913.).⁵ Prva agencija za ratne zarobljenike koja nije bila geografski ograničenog značaja, koja je djelovala u korist svih stradalnika ratnih zbivanja i koja je bila svojevrsna središnja agencija za ratne zarobljenike djelovala je za vrijeme Prvog svjetskog rata. Tako je, usprkos mnogim teškoćama na koje je nailazilo vodstvo MOCK-a, krajem kolovoza 1914. s radom započela Međunarodna agencija za zarobljenike (*L'Agence internationale pour les prisonniers*).⁶ Agencija je djelovala do kraja 1918., a bila je preteča agencije koja je djelovala za vrijeme Drugog svjetskog rata. Na efikasnost rada same Agencije za vrijeme Prvog svjetskog rata uvelike je utjecalo, odnosno rad Agencije ograničavalo, nepostojanje potpunog pravnog okvira i temeljnih smjernica za rad takve službe. Stoga se odmah nakon završetka Prvog svjetskog rata pokušalo ispraviti teškoće uočene za vrijeme rata, ali i kodificirati međunarodno ratno pravo kao temeljni preduvjet uspješnog rada takve, u ratnim okolnostima, nadalje potrebne službe. Postupak uobličavanja međunarodnog ratno-pravnog okvira dovršen je prihvaćanjem i proglašavanjem dviju ženevskih konvencija u korist ratnih zarobljenika (1929.), dok je MOCK upravo na toj istoj međunarodnoj diplomatskoj konferenciji, odnosno na temelju proglašanih dokumenata, ovlašten za osnivanje Središnje agencije za ratne zarobljenike. Ovlasti su proizlazile iz čl. 3. i 4. *Ženevske konvencije o poboljšanju položaja ranjenih i bolesnih pripadnika oružanih snaga na bojnopolju* te iz čl. 77. i 79. *Ženevske konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima*.⁷ Nakon kodifikacije odredaba u korist ratnih zarobljenika, vodstvo MOCK-a nastojalo je u razdoblju koje

⁵ Gradimir DJUROVIĆ, *The Central Tracing Agency of the International Committee of the Red Cross: Activities of the ICRC for the alleviation of the mental suffering of war victims*, Geneva, 1986., 1., 3., 9., 29.

⁶ "Séance du 15 août 1914, à 3 heures, au local Athénée 3: Circulaire aux comités centraux, Agence internationale pour prisonniers"; "Séance du 28 août 1914, à 3 heures, au local", u: *PROCÈS-VERBAUX des Séances du Comité International de la Croix-Rouge 17 février 1863 - 28 août 1914*, priir. Jean-François Pitteloud i dr., Genève, 1999., 738.-739. O radu prve Međunarodne agencije za ratne zarobljenike krajem 2007. održana je izložba u Muzeju Međunarodnog Crvenog križa i Crvenog polumjeseca u Ženevi povodom koje je objavljen i prigodni katalog. *Usp. L'Agence Internationale des Prisonniers de Guerre. Le CICR dans la Première Guerre mondiale*, Musée International de la Croix-Rouge et du Croissant-Rouge, CICR, Genève, novembre 2007. Opširnije vidi G. DJUROVIĆ, *n. dj.*, 35.-67.

⁷ *Usp. NDH. Ministarstvo vanjskih poslova. Međunarodni ugovori 1943.*, 6.-7., 40.-41.; "Važni nadnevi u razvitku Crvenoga Križa: 29. srpnja 1929. u Ženevi", *Hrvatski Crveni Križ* (Zagreb), II, 11-12, 1944., 145.; G. DJUROVIĆ, *n. dj.*, 78.-80.

je prethodilo Drugom svjetskom ratu uskladiti i međunarodni pravni okvir kojim bi za vrijeme ratnih sukoba bili zaštićeni i civili. Postupak uobličavanja te regulative prekinuo je početak rata, pa su se primjenjivale samo odredbe postojećih konvencija u korist ratnih zarobljenika, iako su se u praksi odredbe često proširivale i u korist civila.

Središnja agencija za ratne zarobljenike

Središnja agencija za ratne zarobljenike MOCK-a s radom je započela 14. rujna 1939. u svrhu posredovanja među zaraćenim državama u korist svih korisnika usluga iz djelokruga rada Središnje agencije, koji se temeljio na načelima *Ženevskih konvencija*. Prema tim načelima, djelokrug rada sastojao se od prikupljanja niza obavijesti, i to prvenstveno o ratnim zarobljenicima i civilima koji su se nalazili u tzv. zaštitnoj internaciji. No posredovanje između zaraćenih strana radi prikupljanja tih podataka bio je najvažniji dio rada Središnje agencije, dok se rad u praksi svodio na informativni karakter, prikupljanje podataka, zatim odgovaranje na sve javne i privatne upite, kao i upite raznih ustanova na temelju kartičnog popisa osoba o kojima su službe Središnje agencije za vrijeme rata prikupljale podatke.⁸ Iz naziva Agencije može se zaključiti kako je u obavljanju djelatnosti bila zadužena samo za ratne zarobljenike, ali agencijski odjeli i službe do kraja su rata obavljali poslove i u korist interniranih civila, pokrivali su problematiku raseljenih osoba, ratom ugrožene djece, problematiku žrtava rasnih progona, političkih zatvorenika itd., naravno onoliko koliko su im vlasti svake zaraćene države dopuštale uvid u spomenutu problematiku. Sam naziv Središnje agencije proizlazio je iz postojećeg međunarodnog ratnog prava, koje je do izbivanja rata uređeno jedino za pripadnike oružanih snaga zaraćenih država.⁹ Posao Središnje agencije za ratne zarobljenike svodio se dakle na posredovanje, odnosno na otpremu poštanskih pošiljaka i brzjava; prosljeđivanje prikupljenih podataka obavještajnim uredima nacionalnih organizacija Crvenog križa i obavještajnim uredima koje je na temelju čl. 79. *Ženevske konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima* trebala osnovati vlada svake zaraćene države; povezivanje razdvojenih obitelji i potragu u skladu s podnijetim zahtjevima za podacima o članovima obitelji; prosljeđivanje pošte, poruka i dokumenata za zatočene civile.¹⁰

U okolnostima Drugog svjetskog rata Središnja se agencija susretala s tri kategorije ratnih stradalnika, od kojih je svaka u skladu sa svojim statusom nosila posebnu oznaku, a radilo se o ratnim zarobljenicima (*Prisonniers de la Gu-*

⁸ G. DJUROVIĆ, *n. dj.*, 108.

⁹ O najvažnijim pitanjima iz rada Središnje agencije za ratne zarobljenike za vrijeme Drugog svjetskog rata usp. *isto*, 105.-190. O cjelokupnim aktivnostima vidi *Report of the International Committee of the Red Cross on its activities during the Second World War (September 1, 1939-June 30, 1947)*, volume II: *The Central Agency for Prisoners of War*, Geneva, May 1948. (dalje: *Report of the ICRC, volume II: The Central Agency for Prisoners of War*).

¹⁰ G. DJUROVIĆ, *n. dj.*, 111.-132.

erre – PG), interniranim civilima (*Interné civils* – IC) i civilima (*Civils* – C).¹¹ Kategoriju ratnih zarobljenika sam pojasnio pa ću se ovdje osvrnuti na kategorije civilnih stradalnika. Oznaka *Internirani civili* (IC) odnosila se na građane međusobno zaraćenih država koji su se u trenutku izbijanja rata nalazili na teritoriju suprotstavljene (neprijateljske) države te su internirani u logore, ali je većina zaraćenih država na takve zatočenike odlučila proširiti konvencijske odredbe o ratnim zarobljenicima iz 1929. godine. Oznaka *Civili* (C) odnosila se na građane uhićene u vlastitoj zemlji, odnosno zatvorene zbog političkih razloga, zatim na žrtve rasnih progona (Židovi, Romi) te na građane okupiranih država koji su zatvoreni kao taoci ili su deportirani u neke od logora na teritoriju države-osvajачa. No nakon izbijanja rata Međunarodni je odbor već u rujnu 1939. kod vlada zaraćenih država pokrenuo niz aktivnosti da bi se odredbe u korist ratnih zarobljenika iz konvencija proglašanih 1929. primijenile i na internirane civile i civile, što su njemačke vlasti odbile uz obrazloženje da su internirani civili (neprijateljskih država) i civili (većinom Židovi) zatočeni iz razloga državne sigurnosti te da se nalaze u nadležnosti političke policije.¹² Po pitanju interniranih civila vlasti Nezavisne Države Hrvatske (NDH) zauzele su istovjetno stajalište, a takav su stav protegnule i na problematiku zarobljenih partizana, premda su posredstvom njemačkih vojnih zapovjednika u NDH poslije vođeni dugoročni pregovori o priznavanju statusa ratnih zarobljenika partizanima.

S obzirom na djelokrug rada Središnja agencija za ratne zarobljenike nesumnjivo je bila jedna od najvažnijih ustrojbenih jedinica MOCK-a. Iako u okviru nadležnosti R. Gallopina, Središnjom je agencijom od otvaranja pa do zatvaranja 1945. upravljao Jacques de Chenevière (1886.–1979.).¹³ Već sam naveo kako je Agencija otvorena na temelju čl. 77. i 79. *Ženevske konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima*, a za njezin rad bili su značajni i čl. 38. i 80. Konvencije, budući da je svaki obavještajni ured zaraćene države bio oslobođen plaćanja poštanskih pristojbi za dostavu podataka u vezi s ratnim zarobljenicima.¹⁴ Agencija se ustrojbeno sastojala od pet odjela, od kojih su najvažniji bili Opći ili Tehnički odjel, zatim Specijalni odjel, koji je obavljao potragu za određenim žrtvama rata bez obzira na njihovu nacionalnost, dok su se u sklopu trećeg odjela nalazili nacionalni odjeli, odnosno svaka zaraćena država imala je vlastitu službu (“servis”). Odmah nakon izbijanja rata otvo-

¹¹ *Report of the ICRC, volume II: The Central Agency for Prisoners of War*, 52.

¹² Edouard CHAPUISAT, *Le Comité international de la Croix-Rouge et les déportés*, (stropis-rukopis), Genève, 24. XII. 1946., CICR: Centre d'information et de Documentation – Bibliothèque, sig. 362.191/043 (Br.), 4.-5., 7.

¹³ Jean Claude FAVEZ, *The Red Cross and the Holocaust*, Cambridge University Press, 1999., 286.; François BUGNION, *The International Committee of the Red Cross and the Protection of War Victims*, Geneva, 2003., 172. Opširno o Središnjoj agenciji vidi *Report of the ICRC, volume II: The Central Agency for Prisoners of War*.

¹⁴ F. BUGNION, *n. dj.*, 122. Usp. §. 38., §. 77., §. 79., §. 80., u: “Ženevska konvencija od 27. srpnja 1929. o postupku s ratnim zarobljenicima”, *NDH. Ministarstvo vanjskih poslova. Međunarodni ugovori 1943.*, 30., 40.-42.

rene su njemačka (*Service allemagne*), francuska (*Service française*) i poljska služba (*Service polonais*) Središnje agencije za ratne zarobljenike MOCK-a.¹⁵ Posredstvom nacionalnih službi Središnja je agencija iz službenih (obavještajni uredi zaraćenih država ili tamošnja nacionalna društva Crvenog križa) ili neslužbenih (svi ostali davatelji podataka) izvora prikupljala podatke o mjestima internacije zarobljenika, njihovu zdravstvenom stanju, životnim uvjetima i potrebama, a glavni zadatak bilo je što brže prosljeđivanje podataka o zatočenicima njihovim nacionalnim društvima Crvenog križa, odnosno obiteljima.¹⁶ Središnja agencija za ratne zarobljenike bila je dakle preko Službe traženja posrednik između žrtava rata i svih organizacija ili pojedinaca koji su posjedovali podatke o nestalim i raseljenim osobama, a održavala je izravnu vezu s obavještajnim uredima zaraćenih država i društvima Crvenog križa. Među inim, Središnja je agencija izvještavala i o smrtnim slučajevima, provodila potragu za nestalim osobama, zaprimala obiteljske poruke, vodila cjelokupnu korespondenciju između članova razdvojenih obitelji.

U skladu s navedenim, vodstvo MOCK-a ponudilo je prvim zaraćenim državama (Njemački Reich, Poljska, Francuska i Velika Britanija) svoje usluge u skladu s tradicionalnom ulogom koju je MOCK imao u oružanim sukobima te izrazilo želju da djelatnost započne pomaganjem zdravstvenom osoblju, zatim pomaganjem ratnim zarobljenicima (bilo civilima ili vojnim osobama), i to otvaranjem Središnje agencije za ratne zarobljenike, razmjenom ozbiljno ozlijeđenih i bolesnih pripadnika oružanih snaga zaraćenih strana, posredovanjem u korespondenciji između zatočenika i njihovih obitelji i koordinacijom nad privatnim akcijama pomoći, dok se posljednji prijedlog odnosio na kreiranje sigurnosnih zona za civile (u kojima neće trpjeti posljedice ratnih operacija). Od zaraćenih strana vodstvo MOCK-a je zatražilo otvaranje nacionalnih obavještajnih ureda, koji bi bili u izravnoj vezi sa Središnjom agencijom za ratne zarobljenike, i posebna jamstva o zaštićenom statusu stranih državljana na neprijateljskom teritoriju ili od neprijatelja zaposjednutim područjima.¹⁷ Navedeni zahtjevi bili su temelj čije je ispunjenje osiguravalo djelovanje MOCK-a na terenu, a iz spomenutih nekoliko točaka proizlazila je daljnja djelatnost MOCK-a u korist potrebitih. Pristajanje na navedene zahtjeve zapravo je značilo potpunu primjenu međunarodnog ratnog prava, iz kojeg su proizlazile druge djelatnosti kao što je posjećivanje logora za ratne zarobljenike, organiziranje i dopremanje pomoći civilima, posredovanje u korespondenciji ratnih zarobljenika i interniranih civila s njihovim obiteljima itd.

¹⁵ *Report of the ICRC, volume II: The Central Agency for Prisoners of War*, 8., 15.; G. DJUROVIĆ, *n. dj.*, 137., 142., 148.

¹⁶ F. BUGNION, *n. dj.*, 121. O metodama rada Središnje agencije za ratne zarobljenike usp. G. DJUROVIĆ, *n. dj.*, 111. i dalje.

¹⁷ F. BUGNION, *n. dj.*, 171.-172. Opsežno o djelatnosti vidi str. 175. i dalje.

Service yougoslave i Section croate

Nakon napada Sila osovine i kratkotrajnog otpora, sredinom travnja 1941. Kraljevina Jugoslavija je kapitulirala. Osloncem na Sile osovine, na području koje uglavnom pokriva današnje područje Hrvatske i Bosne i Hercegovine utemeljena je NDH. Iz djelokruga rada Središnje agencije za ratne zarobljenike MOCK-a na tom području prvo je otvoreno pitanje ratnih zarobljenika, odnosno pripadnika vojnih jedinica jugoslavenske kraljevske vojske. Kao i u slučaju već zaraćenih država, u sklopu Središnje agencije za ratne zarobljenike MOCK-a 1. svibnja 1941. s radom je započela Jugoslavenska služba (*Service yougoslave*).¹⁸ Kako sam već pojasnio opseg djelatnosti koja se obavljala preko tih, uvjetno rečeno, nacionalnih odsjeka Središnje agencije za ratne zarobljenike, samo ću dodati da je novoosnovani odjel bio zadužen za cjelokupnu problematiku proizašlu iz *Ženevskih konvencija* za sve kategorije ratnih stradalnika koji su do izbijanja rata živjeli na području Jugoslavije. Napominjem i da ću u ovom dijelu rada tek ukazati na temeljnu problematiku s kojom se u ratnim okolnostima na području NDH susretala ova služba, a s nekoliko primjera pokušat ću približiti rad u korist ratnih stradalnika. Ograničenja nameće više razloga, od kojih je najvažniji nedostatak radova o tom odjelu Središnje agencije za ratne zarobljenike, dok izvjesne probleme uzrokuju i načela pohrane arhivskog gradiva, što je posljedica rada za vrijeme rata.¹⁹

Jugoslavenska služba Središnje agencije za ratne zarobljenike MOCK-a s radom je započela 15-ak dana nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, koja se kao jedna od zaraćenih država suočila s okupacijom i podjelom zemlje, a preliminarna problematika prvenstveno se odnosila na pitanje ratnih zarobljenika. U prikupljanju podataka, potragama i cjelokupnoj korespondenciji o toj problematici pred zaposlenicima Jugoslavenske službe, kojih je u vrijeme najvećeg opsega rada bilo 15 (uglavnom dobrovoljaca), nije bio nimalo lagan zadatak jer je dogovorom pobjednika Kraljevina Jugoslavija prestala postojati. Naime otegotnu okolnost u učinkovitom obavljanju zadataka uzrokovala je činjenica da su sada djelatnici Jugoslavenske službe morali komunicirati s desetak društava Crvenog križa, odnosno s nacionalnim društvima Njemačkog Reicha, Bugarske, Kraljevine Italije, Mađarske i Albanije te novoosamostaljenim privremenim društvom Crvenog križa u Beogradu (Srbija pod njemačkom vojnom upravom), zatim društvom Hrvatski Crveni križ (HCK) iz Za-

¹⁸ *Report of the ICRC, volume II: The Central Agency for Prisoners of War, 248.*

¹⁹ Archives du Comité international de la Croix-Rouge, 2e Guerre Mondiale, Service yougoslave 1941 – 1946 (dalje: ACICR, C G2 YU). Arhiv se sastoji od 880 kutija arhivskog gradiva razvrstanog u 115 serija. Premda je na početku rata ustrojen hrvatski odjel (*Section croate*) ove službe, on je uslijed nezainteresiranosti vodstva HCK-a i vlasti NDH dokinut, a nakon uspostave potpunih odnosa između NDH i MOCK-a hrvatski odjel više nije obnovljen. No za vrijeme pregovora o imenovanju stalnog predstavnika MOCK-a u Zagrebu, krajem 1942. opet se javilo pitanje posebnog hrvatskog odsjeka koji je bio “u nastajanju”, ali čini se da ta ideja nikada nije realizirana. Stoga su svi materijali abecednim redoslijedom pohranjivani u tadašnju pismohranu, odnosno današnji arhiv.

greba, kao i s izbjegličkom organizacijom predratnog Jugoslavenskog odbora Crvenog križa, koji je s radom nastavio u Londonu.²⁰

U početku rada Jugoslavenska se služba sastojala od dva glavna odjela – vojnog, na čijem je čelu bio Robert Siegrist, te civilnog, koji je bio u nadležnosti “gospođe A. M. Lukac (Madame Lukac)” – koja su bila gotovo neovisna, ali su 13. veljače 1942. zbog racionalizacije rada oba spojena u jedinstvenu Jugoslavensku službu Središnje agencije za ratne zarobljenike. Ujedno su spojene poimenične kartoteke Jugoslavenske službe, na čije je čelo postavljen R. Siegrist, dotadašnji voditelj vojnog odjela, dok je A. M. Lukač postavljena za voditelja svih odsjeka, a poslije je preuzela i čelno mjesto u odsjeku Jugoslavenske službe.²¹ Čini se da je glavninu poslova u Jugoslavenskoj službi obavljala upravo A. M. Lukač, ali o njoj nisam uspio naći nikakve podatke, čak ni osobno ime. S obzirom na to da u Arhivu osoblja MOCK-a ne postoje nikakvi podaci o toj osobi, izgledno je da se radilo o honorarnoj djelatnici ili, što je možda i vjerojatnije, dobrovoljnoj radnici (volonterki), pa stoga nije bila zavedena u internim popisima djelatnog osoblja MOCK-a.

Na temelju zahtjeva Jugoslavenske službe Središnje agencije predstavnici MOCK-a na terenu krenuli su prikupljati podatke o jugoslavenskim ratnim zarobljenicima, kojih je bilo oko 350 000. Podaci o broju jugoslavenskih ratnih zarobljenika iz više izvora u osnovnim se crtama podudaraju. Prema službenim navodima iz Wehrmachta koji su, posredstvom Stalnog predstavništva MOCK-a iz Berlina, dostavljeni Središnjoj agenciji za ratne zarobljenike u Ženevi, njemačke su oružane snage s nadnevkom od 30. travnja 1941. prijavile 5892 časnika te 328 949 zarobljenih vojnika jugoslavenske kraljevske vojske, od kojih je dio zarobljenika deportiran u logore za ratne zarobljenike na području Njemačkog Reicha, dok je dio ostao zatočen na području predratne Jugoslavije.²² Gotovo istovjetne podatke donosi i Walter Manoschek u studiji o njemačkoj vojnoj okupacijskoj upravi u Srbiji.²³ S obzirom na temu ovog rada ovdje bi trebalo razlučiti koliki su udio u ukupnom broju ratnih zarobljenika činile osobe koje su domicilno pripadale na područje NDH. Bitno je dodati kako je Zapovjedništvo njemačke 2. armije 20. travnja 1941. izdalo smjerni-

²⁰ *Report of the ICRC, volume II: The Central Agency for Prisoners of War*, 249., 251.; *Revue Internationale de la Croix-Rouge* (Genève), XXVI, No. 303, Mars 1944., 245.-246.

²¹ ACICR, C G2 YU 13=G2 YU 1994.0046.00013, Rapports divers concernant l'activité du Service 1941-1947. Kratka obavijest o sastanku održanom 13. II. u vezi sa spajanjem vojnog i civilnog odjela, 20. II. 1942.; C G2 YU 39=G2 YU 1994.0046.00055, Organisation du Service, Rapports d'activité, Statistiques, Modèles de fiches. *Rapport sur le Service Yougoslave*, 11. II. 1944., 7. U nekim drugim izvorima navodi se da je do spajanja u jedinstveni odjel došlo u travnju 1943. godine. Usp. *Revue Internationale de la Croix-Rouge*, XXIV, No. 277, Genève, Janvier 1942, 11.; *Revue Internationale de la Croix-Rouge*, XXVI, No. 303, Genève, Mars 1944, 247.

²² ACICR, C G2 YU 43=G2 YU 1994.0046.00065, Correspondance avec l'OKW, 1941.-1945., Brzovaj iz Berlina u Ženevu od 30. travnja 1941.

²³ W. Manoschek navodi podatke prema Venceslavu Glišiću, a brojke se ponešto razlikuju od osnovnih, budući da Glišić na temelju podataka iz Nacionalnog arhiva u Washingtonu piše o 6298 zarobljenih časnika te 337 864 zarobljenih vojnika. Usp. Valter MANOŠEK, *Holokaust u Srbiji: vojna okupaciona politika i uništenje Jevreja 1941-1942*, Beograd, 2007., 40., bilj. 72.

ce u vezi s postupkom s jugoslavenskim ratnim zarobljenicima, tj. zarobljene vojnike i časnike hrvatske nacionalnosti trebalo je pustiti na slobodu, dok su miješana njemačko-hrvatska povjerenstva trebala spriječiti povratak nacionalno i politički nepodobnih časnika, a popunidbena su zapovjedništva za svakog vojnika trebala navesti njegovu vjersku pripadnost i političko vladanje kako bi se spriječio povratak Srba i Židova iz zarobljeništva.²⁴ Stoga se ovdje može tek okvirno govoriti o broju Hrvata koji su se kao pripadnici jugoslavenske kraljevske vojske nalazili u nekom od zarobljeničkih logora na području Reicha. Budući da ni o broju takvih zarobljenika, tj. Hrvata, nema preciznih podataka, ovdje ću tek kao ilustrativni primjer navesti da ljetopisac NDH M. K. Begić navodi kako je među ratnim zarobljenicima iz sastava jugoslavenske kraljevske vojske bilo oko 28 000 Hrvata, dok se podaci o ukupnom broju jugoslavenskih ratnih zarobljenika (6028 časnika kraljevske vojske te 337 684 vojnika) tek donekle razlikuju od službenih njemačkih podataka.²⁵ S druge strane M. Colić navodi da je u Njemačkom Reichu bilo oko 35 000 Hrvata u statusu ratnih zarobljenika iz sastava bivše kraljevske vojske.²⁶

S druge strane, talijanska vojska koja je ušla u priobalno područje uglavnom nije dopustila da se na njemu uspostave hrvatske vojne snage, a već 15. travnja 1941. odlučeno je da se pripadnici bivše jugoslavenske vojske hrvatske i slovenske nacionalnosti, oni koji nisu u odorama i nemaju oružje, popišu te da moraju ostati u mjestu stanovanja. Oni koji su i dalje nosili jugoslavenske odore držani su ratnim zarobljenicima, dok su pripadnici jugoslavenske vojske drugih nacionalnosti držani zarobljenicima bez obzira na to jesu li bili u odori ili u civilu.²⁷ Tijekom travnja i svibnja Talijani su u ratno zarobljeništvo odvodili i osobe koje su Nijemci kao Hrvate i državljane NDH već otpustili iz svog zarobljeništva.²⁸

Osnovni zadaci Jugoslavenske službe odnosili su se na razmjenu osobnih poruka kako bi ranjenici, bolesnici i ratni zarobljenici uspostavili kontakt s članovima obitelji ili najbližom rodbinom. U sklop tih zadataka ulazilo je traženje nestalih osoba, zatim prijam, obrada i distribucija obiteljskih poruka (*Message civils*), izvještavanje o smrtnim slučajevima među ratnim zarobljenicima te potraga za nestalim i raseljenim osobama. Jugoslavenskoj službi trebalo je pomagati svako nacionalno društvo Crvenog križa, a radilo se zapravo o uzajamnim zadacima jer je Jugoslavenska služba u stvari imala ulogu nepristranog i neutralnog posrednika između zaraćenih strana, među kojima najčešće nije bilo nikakvih kontakata, pa je bila onemogućena i bilo kakva izravna veza

²⁴ Nikica BARIĆ, *Ustroj kopnene vojske domobranstva Nezavisne Države Hrvatske, 1941.-1945.*, Zagreb, 2003., 418.

²⁵ Prema: Miron Krešimir BEGIĆ, *Nezavisna Država Hrvatska: ljetopis 1941.-1945.*, Split, 2007., 43.

²⁶ Mladen COLIĆ, *Takozvana Nezavisna Država Hrvatska 1941.*, Beograd, 1973., 319.

²⁷ N. BARIĆ, *n. dj.*, 304.

²⁸ *Isto*, 307. Na str. 306. reproduciran je dokument kojim je general Mario Roatta, glavar Glavnog stožera talijanske kopnene vojske, 15. travnja 1941. odredio da se Hrvati koji i dalje nose odore jugoslavenske vojske moraju smatrati ratnim zarobljenicima.

ratnih zarobljenika s članovima njihovih obitelji. Iako je vodstvo HCK-a tek stupilo u kontakt s Međunarodnim odborom iz Ženeve, u hrvatskom je tisku već 30. lipnja 1941. objavljena obavijest HCK-a o tzv. Službi traženja, odnosno objavljene su upute za sve koji su posredstvom Crvenog križa željeli dobiti obavijesti o osobama koje su bile zarobljene kao pripadnici jugoslavenske kraljevske vojske.²⁹ Središnji ured HCK-a imao je posebne obrasce u obliku dopisnica na koje su se upisivali traženi podaci, odnosno ime i prezime, nadnevak i mjesto rođenja tražene osobe, narodnost, civilno zanimanje, vjeroispovijest, bračno stanje, članovi obitelji, čin, položaj i jedinica kraljevske vojske u kojoj je tražena osoba služila te posljednja poznata adresa. Dopisnice su, iako to u obavijesti nigdje nije bilo navedeno, odašiljane Međunarodnom odboru u Ženevi, koji ih je zatim prosljeđivao u zarobljeničke logore ili je preko svojih ljudi na terenu nastavljao potragu za traženim osobama.³⁰

S obzirom na navedeno jasno je da je u prvoj fazi rada Jugoslavenska služba Središnje agencije za ratne zarobljenike zaprimila niz zahtjeva za potragu, odnosno dostavu podataka o osobama koje su se nalazile u logorima u Njemačkom Reichu te nešto manje zahtjeva za osobe koje su bile internirane u talijanskim logorima. Ozbiljne probleme u potrazi za podacima nisu uzrokovale ratne okolnosti, nego činjenica da u NDH (i na području bivše Kraljevine Jugoslavije) nisu bile precizno utvrđene demarkacijske crte, pa su se djelatnici Jugoslavenske službe često suočavali s problemima u provođenju zadataka koje su obavljali za tražitelje informacija iz pograničnih mjesta uz demarkacijske crte, a probleme su uzrokovala i dva društva Crvenog križa, ono iz Zagreba i ono iz Beograda, koja su se u međusobnim odnosima deklarirala "nekompetentnima".³¹ S obzirom na problematiku ratnih zarobljenika ovdje ću još spomenuti kako se Jugoslavenska služba nešto poslije u svom radu susrela i sa specifičnim problemom, odnosno statusom zarobljenih partizana (gerilaca), koji su tretirani kao "civilni uhvaćeni kao ratni zarobljenici".³² Ovakva je formulacija u praksi značila da se radi o političkim zatvorenicima čiji međunarodno-pravni status uopće nije bio reguliran te su sukladno tome vlasti NDH odbijale bilo kakav razgovor o partizanima.

Već sam naveo da su djelatnici Jugoslavenske službe u provođenju humanitarnih aktivnosti bili upućeni na nacionalna društva Crvenog križa. Tako su posredstvom ovog odjela uspostavljeni i prvi dodiri s Društvom HCK-a i vlastima NDH. Iako Jugoslavenska služba MOCK-a još nije bila ni utemeljena, dr. Ante Hočevar, predsjednik privremene uprave HCK-a, već je krajem travnja 1941. inicirao osnutak Obavještajnog ureda pri nacionalnoj organizaciji

²⁹ "Obavijest Hrvatskog Crvenog Križa onima koji traže obavijesti o pojedinim osobama", *Hrvatski narod* (Zagreb), 136, 30. VI. 1941., 8.

³⁰ *Isto.*

³¹ ACICR, C G2 YU 39=G2 YU 1994.0046.00055, Service yougoslave-Organisation du Service, Rapports d'activité, Statistiques, Modèles de fiches. Izvješće o *Jugoslavenskoj službi*, 11. II. 1944., 1.-2.; *Revue Internationale de la Croix-Rouge*, XXVI, No. 303, Genève, Mars 1944, 246.

³² ACICR, C G2 YU 13=G2 YU 1994.0046.00013, Rapports divers concernant l'activité du Service 1941-1947. Zabilješke Tehničke uprave Središnje agencije br. 22 od 14. I. 1942., 1.

Crvenog križa, a prvi dodiri između Središnjeg ureda HCK-a i Međunarodnog odbora iz Ženeve ostvareni su već sredinom svibnja 1941. godine.³³ Radilo se o izravnom obraćanju Središnjeg ureda HCK-a s upitima u vezi s hrvatskim državljanima za kojima se tragalo, a koji su se nakon izbijanja rata diljem svijeta, kao građani NDH koja se svrstala uz bok Sila osovine, našli u zaštitnoj internaciji.³⁴ Navedeni upiti HCK-a proslijeđeni su upravo Jugoslavenskoj službi Središnje agencije za ratne zarobljenike, a od upita u vezi s osobama s područja NDH službe HCK-a zatražile su podatke o nizu osoba koje su se nalazile u tzv. zaštitnoj internaciji kao državljani neprijateljskih država, primjerice u Iranu. O sudbini navedenih radnika o kojima je HCK tražio obavijesti izvjesne podatke prikupio je i Munir Šahinović Ekremov, koji se 1941. našao u neslužbenoj diplomatskoj misiji vlasti NDH u Turskoj, a između ostalog trebao je izvidjeti mogućnost prebacivanja hrvatskih radnika iz Irana preko Turske i Bugarske u NDH.³⁵ No Šahinovićeve misija nije imala previše uspjeha. Nagađao je da je iz Irana u Tursku izbjeglo oko 5000 radnika koji su sudjelovali u gradnji željezničkih pruga, dok u izvještaju Poglavniku A. Paveliću, koji je 3. studenoga 1941. uputio iz Sofije, navodi podatak da ih je jugoslavensko poslanstvo u Ankari navodno vrbovalo za rad u Palestini, gdje je većina radnika mobilizirana u jugoslavenske dobrovoljačke postrojbe pod britanskim zapovjedništvom.³⁶

Po pitanju ove problematike treba dodati da su djelatnici svih službi MOCK-a iz Ženeve izvršavanje preuzetih obveza temeljili na osnovnom načelu uzajamnosti. Prosljeđivanje zatraženih podataka Jugoslavenska služba Središnje agencije uvjetovala je i povratnim informacijama u vezi sa svim zahtjevima koje je već uputila ili će ih tek uputiti Središnjici HCK-a u Zagrebu. Međutim, s obzirom na činjenicu kako tek utemeljena NDH nije bila međunarodno priznata država, tako i nacionalno društvo HCK-a nije moglo biti samostalno, pa su se sve djelatnosti i korespondencija između Zagreba i Ženeve događale neslužbeno i početna se prepiska uglavnom svodila na pokušaje priznanja međunarodne ravnopravnosti HCK-a NDH s ostalim nacionalnim društvima Crvenog križa. Kako je to pitanje veoma opsežno, ovdje ću navesti tek da se po pitanju Međunarodnog odbora iz Ženeve, koji je iz humanitarnih razloga zagovarao potpunu suradnju s vodstvom HCK-a, međusobna komunikacija mogla temeljiti na praksi uzajamnosti u diplomatskim poslovima, odnosno kao preslika odnosa koje su održavale švicarske vlasti s vlastima NDH. Upravo je rješavanje tog pitanja otvorilo i mogućnost nesmetane suradnje između navedenih organizacija Crvenog križa. Pitanje uzajamnosti u diplomatskim po-

³³ ACICR, Groupe CR, sous-groupe CR/00 – Relations avec les Sociétés nationales 1916-1951 (Sociétés nationales de la Croix-Rouge et du Croissant-Rouge, 1917-1954) (dalje: ACICR, CR00); CR00/73 – 244: Croatie: Croix-Rouge croate à Zagreb (13.12.1918-24.04.1946.), br. 5. Dopis Hrvatskog Crvenog križa (dalje: HCK) br. 2.737 od 29. V. 1941.; *Report of the ICRC, volume II: The Central Agency for Prisoners of War*, 73.

³⁴ *Isto*.

³⁵ Nada KISIĆ KOLANOVIĆ, *Zagreb – Sofija: prijateljstvo po mjeri ratnog vremena: 1941-1945.*, Zagreb, 2003., 214.

³⁶ *Isto*, 215.

slovima između NDH i Švicarske riješeno je u studenome 1941. postizanjem dogovora o uspostavljanju hrvatskog predstavništva u Švicarskoj. U skladu s dogovorom, NDH je u Zürichu trebala otvoriti Stalno trgovinsko predstavništvo s konzularnim odsjekom na čije će čelo biti postavljen generalni konzul dr. Peroslav Paskijević-Čikara, a trebalo je imati istovjetna prava i ovlasti onima koje je imao švicarski konzulat u Zagrebu.³⁷ U izvještaju Ministarstvu vanjskih poslova jugoslavenske izbjegličke vlade u Londonu uspostavljanje *de facto* odnosa između Švicarske i NDH potvrdio je jugoslavenski generalni konzul iz Züricha Đorđe Đuričić, koji je među inim naveo da je početkom ožujka 1942. Ministarstvo vanjskih poslova NDH u Zürich uputilo generalnog konzula dr. P. Paskijevića-Čikaru, koji je na dužnost stupio 6. ožujka 1942. godine.³⁸ Dakle, nakon što su vlasti NDH riješile uspostavu *de facto* diplomatskih odnosa sa Švicarskom, posredstvom generalnog konzula dr. Paskijevića ostvareni su i prvi politički dodiri na najvišoj razini s vodstvom MOCK-a iz Ženeve. Isti dan kad je stupio na dužnost, dr. Paskijević-Čikara uputio je prvo pismo, a 18. ožujka 1942. i drugo pismo dr. M. Huberu, predsjedniku MOCK-a. U pismima se osvrnuo na djelatnost Središnje agencije za ratne zarobljenike. Tako je dr. Paskijević-Čikara predsjedniku MOCK-a skrenuo pozornost na podatak da u raznim državama svijeta, osobito u SAD-u, živi više od 600 000 Hrvata, od kojih su mnogi internirani u logore kao civili neprijateljske države, a istodobno ga je izvijestio da, prema prikupljenim podacima, među 200 000 osoba interniranih u logore u američkoj saveznoj državi Južnoj Karolini ima i Hrvata. Dr. Paskijević je neuvijeno zatražio da MOCK povede cjelokupnu brigu o Hrvatima koji su zatočeni u tim logorima.³⁹ S obzirom na to da su službe MOCK-a uvijek djelovale uglavnom preko nacionalnih društava Crvenog križa, a kako su ti zahtjevi hrvatskog generalnog konzula pristigli političkom linijom i diplomatskim kanalima, dr. Paskijeviću-Čikari uvijeno je odgovorio J. Duchosal, član MOCK-a. Podsjetivši na čl. 79. *Ženevske konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima* i potrebu otvaranja Obavještajnog ureda za ratne zarobljenike, što ni vlasti NDH ni vodstvo HCK-a još nisu učinili, Duchosal je potpunu suradnju neizravno uvjetovao načelom uzajamnosti, što bi se za početak postiglo otvaranjem te temeljne institucije s kojom bi korespondirala Jugoslavenska služba Središnje agencije za ratne zarobljenike. Naglasivši kako će se pitanje Hrvata koji su državljani drugih država rješavati sa Središnjim uredom HCK-a iz Zagreba, Duchosal je uvijeno otklonio mogućnost bilo kakvih političkih dodira s vlastima NDH u vezi s poslovima iz djelokruga rada Jugoslavenske službe.⁴⁰ No kasnija praksa potvrđuje da su vlasti NDH međusobnu komunikaciju ipak nastojale podići na političku razinu, pa nije manjkalo ni zahtjeva

³⁷ Tomislav JONJIĆ, "Pitanje priznanja Nezavisne Države Hrvatske od Švicarske Konfederacije", *Časopis za suvremenu povijest*, 31, 2, Zagreb, 1999., 273.

³⁸ *Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade 1941-1943.*, sv. I., prir. Ljubo Boban, Zagreb, 1988., 97.-98. Dr. Paskijević je umirovljen 1. studenoga 1942. godine. *Isto*, 135.-136.

³⁹ ACICR, Groupe G. Généralités: affaires opérationnelles 1939-1950 (dalje: ACICR, G.), G. 85 – Gouvernements 1939-1950: Croatie. Pisma dr. Paskijevića od 6. i 18. III. 1942.

⁴⁰ ACICR, G. 85/Croatie, Pismo J. Duchosala od 2. IV. 1942.

s političke strane za rješavanje određenih humanitarnih pitanja, kao što će to primjerice nešto poslije pokazati i slučaj dr. Branimira Jelića.

Vlasti NDH nastavile su s naporima koji su trebali rezultirati priznanjem međunarodne ravnopravnosti HCK-a s ostalim nacionalnim društvima Crvenog križa, ali ni Međunarodni odbor nije odustajao od uspostavljanja odnosa s HCK-om kako bi obavljao svoju statutarnu djelatnost. Održavanje *de facto* odnosa između vlasti NDH i Švicarske Međunarodnom je odboru olakšavalo nastavak veza s HCK-om. Nekako gotovo istodobno s održavanjem korespondencije između vodstva MOCK-a i generalnog konzula NDH iz Züricha, vodstvo MOCK-a odlučilo je povesti izravne pregovore s vodstvom Središnjeg ureda HCK-a. Naime djelatnici Međunarodnog odbora prikupljali su za potrebe Središnje agencije za ratne zarobljenike obavijesti na službenim ili neslužbenim mjestima, pa su posredstvom privatnih izvora zaprimili obavijesti o logorima koji su tijekom 1941. otvoreni na području NDH. Iako je od vodstva HCK-a, pa tako i vlasti NDH, tražena dostava podataka o logorima te broju i nacionalnom sastavu zatočenika, svi zahtjevi Međunarodnog odbora redovito su odbijani. Unatoč tome predstavnici MOCK-a bili su relativno dobro upoznati sa stanjem u NDH, što potvrđuje i pismo J. Duchosala, člana MOCK-a, koje je krajem 1941. uputio vodstvu HCK-a. Duchosal je u pismu istaknuo kako je Međunarodni odbor upoznat s činjenicom da u NDH postoje logori u kojima se u iznimno teškoj situaciji nalaze "Srbi, Židovi i pravoslavni vjernici", koji su od svibnja 1941. bili internirani u logorima kraj Gospića i na otoku Pagu.⁴¹ Budući da je vodstvo Međunarodnog odbora kontaktiralo i Talijanski Crveni križ, od kojeg je zaprimljena obavijest kako se ti zatočnici mogu smatrati "nestalima" te da nakon talijanske reokupacije tog područja nisu prebačeni u logore na području Kraljevine Italije, Duchosala je osobito zanimalo očitovanje vodstva HCK-a o istinitosti navedenih podataka kako bi službe Međunarodnog odbora mogle organizirati akcije pomoći u korist tih zatočenika.⁴²

I zbog pitanja logora, ali i zbog niza drugih pitanja humanitarne prirode iz djelokruga rada Središnje agencije za ratne zarobljenike, Međunarodni odbor odlučio je povesti izravne pregovore s vodstvom HCK-a. Za vođenje pregovora sa Središnjim uredom HCK-a o nekim temeljnim pitanjima iz djelokruga rada Crvenog križa ovlašten je dr. Rudolf Vögeli, agent za vezu Međunarodnog odbora iz Beograda, koji se u ulozi posebnog pregovarača u Zagrebu prvi put pojavio 22. siječnja 1942. godine.⁴³ Prema navodima u posebnim uputama za vođenje pregovora razvidno je da je dr. Vögeli trebao potaknuti otvaranje posebnog Obavještajnog ureda za ratne zarobljenike, što je bila obveza Vlade NDH, pa bi sukladno tome Međunarodni odbor na osnovi načela reciproci-

⁴¹ ACICR, G. 85/Croatie. Pismo J. Duchosala od 22. XII. 1941. upućeno vodstvu HCK-a.

⁴² *Isto.*

⁴³ ACICR, CR00/73 – 244, br. 12. Zapisnik s uputama za R. Vögelija pred njegov put u Zagreb od 22. I. 1942. Dr. Rodolphe Vögeli (Voegeli) bio je član švicarske zajednice u Srbiji, gdje je dosta dugo živio, pa se običavao potpisivati kao Rudolf. Stoga ću ga u tekstu navoditi kao Rudolfa, iako bi ispravno bilo Rodolphe.

teta bez problema pribavljao podatke o osobama za čiju se sudbinu zanimao Središnji ured HCK-a. Jugoslavensku službu osobito je zanimao problem srpskih ratnih zarobljenika (pripadnika kraljevske vojske, op. a.) i civilnih zatočenika na području NDH, zatim organizacija odašiljanja paketa za zatočene preko Beograda kao i postojanje logora. Istodobno je dr. Vögeli trebao zatražiti odobrenje za posjet svim logorima na području NDH, dok je vodstvu HCK-a trebao obznaniti i da je u tijeku osnivanje hrvatskog odjela (*Section croate*) Središnje agencije za ratne zarobljenike MOCK-a.⁴⁴

Kao posebnu zanimljivost ovdje ću dodati da je dr. Vögeli već tada, tj. na samom početku 1942., trebao posjetiti i Juliusa Schmidlina, švicarskog poslovnog čovjeka iz Zagreba koji će poslije biti postavljen za stalnog predstavnika MOCK-a u Zagrebu, i zatražiti njegovu suglasnost za obavljanje poslova agenta za vezu MOCK-a u Zagrebu, dakle istu dužnost kakvu je dr. Vögeli obavljao u Beogradu.⁴⁵ U razgovorima koji su trajali do sredine 1942. dr. Vögeli je više puta posjetio Zagreb, odnosno Središnji ured HCK-a, gdje je vodio pregovore o aktivnostima Jugoslavenske službe Središnje agencije za ratne zarobljenike. U ostvarenim kontaktima pokušao je posebno utvrditi pitanje dostave raznih oblika pomoći Srbima koji su bili zatočeni u logorima na tlu NDH, pregovaralo se i o slanju pomoći i obavijesti Hrvatima koji su bili zatočeni u njemačkim i talijanskim logorima, ali u razgovorima je dominiralo pitanje sudbine Hrvata koji su kao građani neprijateljske države bili internirani u američkim i osobito britanskim logorima.⁴⁶ Primjerice, samo toj problematici bili su posvećeni pregovori koji su u Zagrebu održani 4. i 5. veljače 1942. godine.⁴⁷

No iako su pregovori o tom pitanju vođeni do polovice 1942., službe MOCK-a već su prikupljale obavijesti o Hrvatima koji su bili internirani u raznim državama diljem svijeta, a Jugoslavenska služba Središnje agencije za ratne zarobljenike s tom je praksom nastavila praktički do završetka rata. Primjerice Središnji ured HCK-a uputio je 21. prosinca 1941. Središnjoj agenciji za ratne zarobljenike upit u vezi sa 65 građana Kraljevine Jugoslavije u Iranu koji su nakon britansko-sovjetskog preuzimanja vlasti u toj zemlji odbili poslušnost Poslanstvu Kraljevine Jugoslavije te izjavili da su građani NDH.⁴⁸ Međunarodni je odbor odlučio povesti brigu o Hrvatima u stranim državama, ali je na temelju načela reciprociteta zatraženo da hrvatska Vlada dopusti rad u korist ratnih zarobljenika i interniranih civila u NDH. Početkom svibnja 1942.,

⁴⁴ *Isto.*

⁴⁵ *Isto.* Ukratko o imenovanju u: Mario KEVO, "Posjet poslanika Međunarodnog odbora Crvenog križa logorima Jasenovac i Stara Gradiška u ljeto 1944.," *Časopis za suvremenu povijest*, 40, 2, Zagreb, 2008., 547.-552.

⁴⁶ ACICR, C G2 YU 42=G2 YU 1994.0046.00061, Correspondance (nc) in/out avec del.: Délégation du C.I.C.R à Belgrade. Izvješća dr. Vögelića br. 2/1942. od 17. II. 1942., br. 3/1942. od 19. II. 1942., Povjerljivo izvješće br. VI/1942. od 8. III. 1942.

⁴⁷ CICR, C G2 YU 42=C G2 YU 1994.0046.00061, Izvješće dr. Vögelića br. 2/1942. od 17. II. 1942.

⁴⁸ ACICR, G. 85/Sociétés nationales/Croatie. Correspondance reçue (29.05.1941-23.12.1942.). Dopis HCK-a (br. 2/1941 Pov) Središnjoj agenciji za ratne zarobljenike MOCK-a od 21. XII. 1941.

nakon pregovora s dr. Vögelijem, Središnji ured HCK-a preporučio je Vladi NDH da pozitivno odgovori na prijedloge iz Ženeve.⁴⁹ No budući da NDH nije bila potpisnica *Ženevskih konvencija* iz 1929., veći dio zahtjeva je odbijen, a na neke nije ni odgovoreno. Na primjer, služba traženja MOCK-a prikupila je određene podatke o hrvatskim građanima u stranim državama te zatražila od hrvatskih vlasti da se primjenjuje načelo reciprociteta, što bi uvelike olakšalo cijeli posao, ali Međunarodni odbor nije primio nikakav odgovor na taj prijedlog.⁵⁰ Unatoč šutnji vlasti NDH i Središnjeg ureda HCK-a o dostavljanju popisa logora i popisa zatočenih osoba na području NDH, Jugoslavenska je služba nastavila korespondenciju sa Središnjim uredom HCK-a. Očito kako bi se udobrovoljile hrvatske vlasti, odnosno kako bi one odobrile pristup ratnim zarobljenicima i zatočenim civilima u NDH, djelatnici Jugoslavenske službe nastavili su potrage za hrvatskim državljanima u britanskim logorima za internaciju civila, a neke su potrage trajale do kraja rata. Višemjesečna potraga dala je izvjesne rezultate, pa su tako primjerice u britanskim logorima u Indiji početkom rujna 1942. pronađena tri internirana Hrvata koja su se nalazila u središnjem logoru Dehra-Dun, dok je sredinom 1943. u Brazilu pronađeno 14 hrvatskih pomoraca koji se nisu mogli vratiti kući, pa su internirani u logor.⁵¹ Hrvati koji su bili internirani u Indiji sredinom 1943. kontaktirali su posredstvom MOCK-a vlasti NDH sa zamolbom da im one financijski pomognu, a kao iznos pomoći predložili su 40 Reichsmaraka po osobi, koliko su svaka tri mjeseca primali zatočeni Nijemci.⁵² Istodobno s obavljanjem potraga Međunarodni je odbor 24. srpnja 1942. uputio opsežno pismo Ministarstvu vanjskih poslova NDH, nudeći svoje usluge i ujedno ukazujući na velike teškoće s kojima se suočavaju predstavnici Međunarodnog odbora na terenu u radu u korist Hrvata interniranih u stranim državama. Naime Međunarodni odbor nije mogao poduzeti nikakve diplomatske korake budući da nije bilo nikakve potvrde iz Zagreba da će se vlasti NDH držati temeljnog načela reciprociteta.⁵³ Ali Jugoslavenska je služba nastavila obavljati skupne i pojedinačne potrage za traženim osobama. O broju osoba koje su se nalazile u zaštitnoj internaciji nema preciznijih podataka, ali čini se da njihov broj, primjerice u američkim logorima, nije bio pretjerano velik, bar što se tiče osoba koje su imale status ratnih zarobljenika. Naime, prema jednom navodu, u američkim logorima za ratne zarobljenike bilo je internirano 20 307 jugoslavenskih državljana.⁵⁴

⁴⁹ ACICR, G. 85/Croatie. Obavijest R. Wilhema o "hrvatskom pitanju" upućena dr. J. Chenevièreu, voditelju Središnje agencije za ratne zarobljenike MOCK-a od 29. IX. 1942., 1.-2.

⁵⁰ *Isto*, 2.

⁵¹ ACICR, C G2 YU 21=G2 YU 1994.0046.00006, Service yougoslave, RYOC, Listes 1-649. RYOC 99, 3. IX. 1942., RYOC 301, 22. VI. 1943.

⁵² G. 85/Croatie. Dopis R. Gallopina upućen Ministarstvu vanjskih poslova NDH, 1. VII. 1943.

⁵³ ACICR, G. 85/Croatie. Obavijest R. Wilhema o "hrvatskom pitanju" za dr. Chenevièrea, voditelja Središnje agencije za ratne zarobljenike, 29. IX. 1942., 3.

⁵⁴ Amy K. SCHMIDT, "Drugi svjetski rat na prostoru bivše Jugoslavije u dokumentima Državnog arhiva u Washingtonu (World War II Yugoslav Materials in the National Archives)", *Arhivski vjesnik*, 42, Zagreb, 1999., 309.

Nakon dugih pregovora s vodstvom Središnjeg ureda HCK-a, i zbog opsega poslova koje je trebalo obaviti u vezi s temeljnim pitanjima iz rada Crvenog križa, dr. Vögeli je vodstvu MOCK-a početkom svibnja 1942. predložio uspostavljanje izravnih odnosa s HCK-om NDH kako bi se ta iznimno opsežna problematika rješavala izravno u Zagrebu. Ujedno je dr. Vögeli za nastavak do tada vođenih pregovora predložio uspostavljanje Stalnog predstavništva MOCK-a u Zagrebu, a preporučio je da se na čelno mjesto tog predstavništva imenuje Julius Schmidlin ml.⁵⁵ Predložene korake vodstvo Međunarodnog odbora potpuno je podržalo. Odlučeno je da se povedu posebni pregovori s vodstvom HCK-a, što je neizostavno uključivalo i kontakte na najvišoj političkoj razini, jer je za imenovanje stalnog predstavnika u nekoj državi Međunarodni odbor trebao pribaviti i suglasnost središnjih političkih vlasti. Tako je krajem 1942. kao posebni izaslanik u Zagreb upućen dr. Robert Schirmer, član Stalnog predstavništva MOCK-a za Njemački Reich u Berlinu, kako bi stupio u izravne pregovore s vodstvom HCK-a i vlastima NDH.⁵⁶

Nakon povratka u Berlin dr. Schirmer je 23. prosinca 1942. sastavio kratku zabilješku o pregovorima koje je vodio u Zagrebu. Iz zabilješke su vidljiva temeljna pitanja iz rada Crvenog križa o kojima se pregovaralo, a sažeo ih je u sedam točaka: 1. hrvatska Vlada prihvaća priznavanje *Ženevskih konvencija*; 2. hrvatska je Vlada izrazila spremnost proširiti primjenu *Ženevskih konvencija* i na internirane civile; 3. hrvatska Vlada pristaje Međunarodnom odboru dostaviti popise ratnih zarobljenika i interniranih civila, što će omogućiti dobivanje istovjetnih popisa hrvatskih zatočenika u neprijateljskim zemljama; 4. hrvatska Vlada nije prihvatila provođenje istraživanja i anketa Međunarodnog odbora, što bi posebnom odjelu omogućilo da hrvatskim obiteljima prenosi vijesti o njihovim članovima koji su zatočeni u zemljama s kojima se NDH nalazi u ratu; 5. hrvatska je Vlada prihvatila međusobnu korespondenciju i razmjenu podataka o smrtnim slučajevima, zdravstvenom stanju, ranjavanju, hospitalizaciji, premještanju ratnih zarobljenika i interniranih civila u druge logore; 6. hrvatska je Vlada prihvatila, tj. odobrila Međunarodnom odboru donacije i slanje novca za moguće ratne zarobljenike i internirane civile u NDH; 7. hrvatska je Vlada prihvatila postavljanje stalnog predstavnika Međunarodnog odbora Crvenog križa u dogovoru s hrvatskim vlastima i vodstvom Hrvatskog Crvenog križa.⁵⁷ Hrvatske vlasti odbile su tek točku u vezi s jednim aspektom iz djelokruga rada Jugoslavenske službe Središnje agencije za ratne zarobljeni-

⁵⁵ ACICR, G. C2 YU 42=G2 YU 1994.0046.00061, Izvješće dr. Vögeliya br. 23/1942. od 2. V. 1942.

⁵⁶ O tome ukratko vidi M. KEVO, "Posjet poslanika Međunarodnog odbora Crvenog križa logorima Jasenovac i Stara Gradiška u ljeto 1944.", 547.-548.

⁵⁷ ACICR, G. 17 – Camps – Listes des effectifs – Courrier des Délégations CICR, 1939-1950; 151 – Croatie; G. 17/151-69 (juin 1942-juin 1943), Correspondance avec les Autorités allemandes, avec la Croix-Rouge allemand, avec la Délégation du C.I.C.R. en Allemagne. Bilješka br. 2.766 Stalnog predstavništva MOCK-a iz Berlina od 22. XII. 1942. upućena Tajništvu MOCK-a u Ženevi. Usp. i J. C. FAVEZ, *n. dj.*, 176.; M. KEVO, *Veze Međunarodnog odbora Crvenog križa i Nezavisne Države Hrvatske*, sv. 1., Slavonski Brod – Zagreb – Jasenovac, 2009., 38.-41.

ke (točka 4.). No bitno je dodati kako je na posebnom sastanku koji je održao s predstavnicima Vlade NDH dr. Schirmer postigao prihvaćanje važnih točaka o kojima je pregovarao s vlastima u Zagrebu, od kojih je svakako najvažnija bila spremnost vlasti NDH da prihvati *Ženevske konvencije*, iz kojih je proizlazila temeljna djelatnost MOCK-a, a čiju je primjenu prema posebnoj točki dogovora Vlada NDH namjeravala proširiti i na internirane civile.⁵⁸

Unatoč postignutom dogovoru, cjelokupna humanitarna situacija oko pomaganja svih vrsta ratnih stradalnika tek se nešto poboljšala, a praksa je pokazala kako su mnoge obveze koje su vlasti NDH preuzele ostale tek mrtvo slovo na papiru. Tek u drugoj polovici 1944. vlasti su pristupile ispunjavanju nekih temeljnih obveza koje su preuzele još krajem 1942., kao što je primjerice osnivanje nacionalnog Obavještajnog ureda, što je bilo iznimno bitno zbog temeljnog načela reciprociteta. Naime u Drugom svjetskom ratu primjenjivale su se odredbe dviju *Ženevskih konvencija* od 27. srpnja 1929., koje su štitele bolesne, ranjene i zarobljene pripadnike oružanih snaga zaraćenih strana. Nakon višemjesečnih pregovora, vlasti NDH službeno su 19. siječnja 1943. pristupile krugu država-potpisnica *Ženevskih konvencija*, a s radom je započelo i Stalno predstavništvo MOCK-a u Zagrebu, na čijem se čelu nalazio J. Schmidlin. Nakon preuzimanja dužnosti u rano proljeće 1943., Schmidlin se osobito posvetio praktičnoj primjeni odredaba *Ženevskih konvencija* u NDH. Tako je primjerice već u svibnju 1943. više puta intervenirao u Ministarstvu vanjskih poslova NDH zahtijevajući da Vlada izda posebnu deklaraciju o proširenju konvencijskih odredaba o ratnim zarobljenicima i na internirane civile, na što se obvezala u pregovorima koje je krajem 1942. vodila s dr. Schirmerom, a osobito je zahtijevao da ministarstva unutarnjih poslova i oružanih snaga NDH dostave posebnu deklaraciju o praktičnoj primjeni *Ženevskih konvencija* u NDH.⁵⁹ Istodobno je od Ministarstva unutarnjih poslova zatražio i dostavu popisa logora, zatim poimeničnih popisa zatočenika, odobrenje za posjet logorima i slanje pomoći zatočenicima, na što je primio negativan odgovor uz obrazloženje da se radi o poslovima iz djelokruga rada Hrvatskog Crvenog križa.⁶⁰ Stoga je kod Ministarstva vanjskih poslova NDH intervenirala i Središnjica MOCK-a iz Ženeve, pa je Schmidlin ipak primio deklaraciju kojom su se vlasti NDH, temeljem čl. 77. *Ženevske konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima*, obvezale otvoriti nacionalni Obavještajni ured za ratne zarobljenike.⁶¹ Međutim, iako su se vlasti NDH još krajem 1942. obvezale utemeljiti taj ured, a obvezu su pismeno potvrdile u očitovanju krajem kolovoza 1943., otvaranje se stalno odgađalo. Obavještajni ured za ratne zarobljenike konačno je otvoren tek 17. lipnja 1944. godine.⁶²

⁵⁸ *Isto.*

⁵⁹ ACICR, G. 3/00 – Service des Délégations, 1939-1950; Rapports généraux des délégations, Croatie – Schmidlin Julio. Obavijest br. 16 o radu u Hrvatskoj, 31. X. 1943., 2.-3.

⁶⁰ *Isto*, 3.

⁶¹ ACICR, G. 3/00, Rapports généraux des délégations, Croatie – Schmidlin Julio. Obavijest br. 17 o radu u Hrvatskoj, 23. XI. 1943., 1.

⁶² ACICR, C G2 YU 45=G2 YU 1994.0046.00068, Camps. Schmidlinova obavijest (br. 679) upućena MOCK-u u Ženevu, 20. VI. 1944.

Za vrijeme rata vodstvo MOCK-a više je puta apeliralo na vlade zaraćenih država da se u postupku prema svim kategorijama zarobljenika pridržavaju odredaba međunarodnog ratnog prava, a provedena je i posebna akcija da se primjena postojećih odredaba međunarodnog ratnog prava proširi i na civilno stanovništvo. Stoga je početkom 1944. Međunarodni odbor svim zaraćenim stranama prosljedio apel u obliku upita u vezi s proširenjem odredaba ratnog prava i na civile. Za odgovor na primljeni dopis Ministarstvo vanjskih poslova NDH obratilo se nacionalnom društvu Crvenog križa. Tako je Središnji ured HCK-a na upit Ministarstva vanjskih poslova 19. siječnja 1944. savjetovao da se na apel odgovori u duhu *Ženevske konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima* iz 1929., odnosno da Vlada NDH na spomenuti upit odgovori kako osuđuje metode ratovanja koje su u suprotnosti s međunarodnim ugovorima, da se obvezuje u potpunosti pridržavati odredaba *Ženevske konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima*, da osuđuje ratovanje protiv golorukog civilnog pučanstva i nevojnih ciljeva te u konačnici da se Vlada NDH obvezuje, na temelju reciprociteta, primijeniti odredbe konvencije o ratnim zarobljenicima i na civilne zatočenike onih država s kojima bi došla u oružani sukob.⁶³ Takav zahtjev ujedno pokazuje da su vlasti NDH i u ovom slučaju, kao uostalom i po pitanju otvaranja nacionalnog obavještajnog ureda, konstantno odugovlačile s praktičnom primjenom preuzetih obveza. Tek 31. siječnja 1944. Vlada NDH pismeno se suglasila s proširenjem primjene odredaba *Ženevskih konvencija* i na internirane civile, o čemu je posebno pismeno očitovanje dostavljeno stalnom predstavniku MOCK-a u Zagrebu J. Schmidlinu, ali praktične primjene preuzetih obveza i dalje nije bilo, odnosno sve je ostalo isto kao i prije donošenja te odluke.⁶⁴

Radi boljeg razumijevanja prethodnih navoda ovdje ću ukratko skicirati praktičnu (ne)primjenu obveza koje su preuzele vlasti NDH. Premda su iz raznoraznih razloga često odbijale zahtjeve Međunarodnog odbora u vezi s pitanjima iz rada Središnje agencije za ratne zarobljenike, pristupanjem *Ženevskim konvencijama* vlasti NDH preuzele su početkom 1943. obvezu da se pridržavaju potpisanih dokumenata. S aspekta rada Jugoslavenske službe preuzete su obveze značile da vlasti NDH trebaju dostavljati redovite izvještaje o boravku i zdravstvenom stanju svakog zatočenika, a prema odredbama *Ženevskih konvencija* svaka je ratna žrtva imala pravo na zaštitu MOCK-a i pravo na posjet njegovih ovlaštenih predstavnika da bi utvrdili zdravstveno stanje osobe te njezine najvažnije potrebe.⁶⁵ Međutim, premda je problem interniranih civila, deportiranih osoba i raseljenih civila bio jedan od glavnih zadataka rada Jugoslavenske službe, iako su poslovi obavljani prema propisima

⁶³ Bogdan KRIZMAN, *Ustaše i Treći Reich*, sv. I., Zagreb – Ljubljana, 1986., 281.-283. Nemajući uvid u cjelovitije arhivsko gradivo, Krizman je zaključio da je upit zapravo optužba MOCK-a protiv NDH zbog njezina kršenja normi međunarodnog ratnog prava.

⁶⁴ CICR, G. 17/00/139; Fasc. G. 1700-6.2 = G. 17/00 III, Généralité, Mémorandum au Gouvernement Yougoslave, 4. III. 1947., 20.-21.

⁶⁵ NDH. *Ministarstvo vanjskih poslova. Međunarodni ugovori 1943.*, 43.-44., članak 86. *Ženevske konvencije o postupanju s ratnim zarobljenicima.*

Ženevskih konvencija, mogućnosti rada na terenu bile su veoma ograničene. Vlasti NDH internirane su civile, deportirane osobe, civile i partizane smatrale političkim zatvorenicima i službama MOCK-a nikada nisu dostavile nikakav popis tih zatočenika, baš kao što je bio slučaj i s vlastima Njemačkog Reicha, pa ne iznenađuju podaci da je Međunarodni odbor sasvim slučajno saznao za postojanje logora za civile u Norveškoj, za koji se poslije ispostavilo da su u njemu internirani jugoslavenski partizani.⁶⁶ Istodobno je Jugoslavenska služba u svom radu imala problema i sa Središnjim uredom HCK-a, koji je selektivno odgovarao na upite u vezi s civilima. Naime na upite u vezi s civilima zatočenicima iz političkih razloga nisu pristizale baš nikakve povratne obavijesti, dok na upite u vezi sa zatočenim Židovima Jugoslavenska služba do početka 1943. nije dobila nikakav odgovor osim što je zaprimljeno desetak obavijesti o smrti Židova o kojima su tražene informacije, a koji su bili zatočeni u logorima.⁶⁷ Neosporna je činjenica da je Međunarodni odbor još 1941., a osobito od kraja 1942. i boravka dr. Schirmera u Zagrebu, znao za postojanje logora na području NDH u koje su bili internirani Srbi, Hrvati, Romi i Židovi. Premda je stalni predstavnik Međunarodnog odbora u Zagrebu vlasti NDH stalno podsjećao na to pitanje, tek je u svibnju 1943. preko Židovske bogoštovne općine iz Zagreba uspio pribaviti nepotpune popise zatočenih Židova, dok su vlasti NDH sve zatočene Srbe, Židove, Rome i Hrvate smatrale tek političkim zatvorenicima, čime su bili izvan nadzora Međunarodnog odbora te izvan zaštite odredaba međunarodnog ratnog prava.⁶⁸

Jugoslavenska služba Središnje agencije za trajanja rata sustavno je surađivala sa Središnjim uredom HCK-a, koji je u svom sastavu imao Odsjek za obavještajnu službu i međunarodno dopisivanje, a činilo ga je 14 jedinica koje su vodile zasebne kartoteke i pismohranu s podacima u svrhu evidencije svih pisama, dopisa i upita koji su bili zaprimljeni, odnosno otpremani drugim ustanovama. U sklopu Odsjeka postojale su kartoteke ratnih zarobljenika, izgubljenih građanskih (civilnih) osoba, zatočenika, bivših jugoslavenskih vojnika, izgubljene i nestale djece, rastavljenih članova obitelji itd. HCK se bavio potragom za nestalom djecom ili je na zahtjev roditelja tražio izgubljenu djecu, a na kraju 1944. kartoteka Središnjeg ureda o toj djeci imala je 4316 listova te podatke o 6961 djetetu.⁶⁹ Kako se s vremenom širila djelatnost Središnjeg ureda HCK-a, koji na početku rata nije vodio nikakvu evidenciju o nestaloj i ratom ugroženoj djeci, tako je došlo i do ustrojavanja posebne kartoteke za djecu. Naime nakon više upita Jugoslavenske službe u vezi s nestalom djecom,

⁶⁶ *Report of the ICRC, volume II: The Central Agency for Prisoners of War*, 250.-251.

⁶⁷ ACICR, C G2 YU 39=G2 YU 1994.0046.00055, Service yougoslave-Organisation du Service, Rapports d'activité, Statistiques, Modèles de fiches. Obavijest civilnog dijela Jugoslavenske službe o suradnji s Hrvatskim Crvenim križem, 23. III. 1943.

⁶⁸ ACICR, C G2 YU 39=G2 YU 1994.0046.00055, Service yougoslave-Organisation du Service, Rapports d'activité, Statistiques, Modèles de fiches. Izvješće o Jugoslavenskoj službi, 11. II. 1944., 5.-6.

⁶⁹ Zdravko ŽIDOVEC, *Hrvatski Crveni križ: 125 godina u službi humanosti: "povijesni pregled"*, Zagreb, 2003., 77.-78.

Središnji ured HCK-a krenuo je u organizaciju posebne kartoteke za djecu, a prve podatke zatražio je od Diane Budisavljević, koja je uspostavila kartoteku imena i podataka, dok su djeca dobivala limene pločice na vrpici oko vrata radi identifikacije. Kako sama svjedoči u svom dnevniku, tek je 28. srpnja 1943. iz Odjela za kartoteku Crvenog križa došla službenica s dva dugačka popisa koja su sadržavala imena djece koja se traže te je zamolila za informacije o toj djeci.⁷⁰ HCK je dakle tek krajem srpnja 1943. počeo s izradom kartoteke na temelju podataka dobivenih iz Glavnog ravnateljstva za udružbu i društvenu skrb Ministarstva unutarnjih poslova NDH, dok D. Budisavljević svjedoči kako je to bio početak njezina rada za Crveni križ, koji je trajao do kraja rata, te kako je Središnjem uredu HCK-a dala podatke o 1500 djece.⁷¹ Razvidno je da je Središnji ured HCK-a na upit stalnog predstavnika Schmidlina o radu u korist djece stradale u ratu pokrenuo opsežnu djelatnost po tom pitanju. Naime u odgovoru upućenom Schmidlinu sredinom prosinca 1943., Središnji ured HCK-a pojasnio je da kartoteka o stradaloj djeci sadrži podatke za oko 10 000 djece, a službenici HCK-a u potragama za djecom konzultiraju i kartoteku Odjela brige za obitelji i djecu Glavnog ravnateljstva za udružbu i društvenu skrb u Zagrebu te kartoteke Caritasa Zagrebačke nadbiskupije, zagrebačkog Zavoda za gluhoonijemu djecu, kartoteku Diane Budisavljević, a upiti su prosljeđivani i na uprave dječjih domova u Sisku i Jastrebarskom.⁷²

U proljeće 1944. najvažniji poslovi Jugoslavenske službe Središnje agencije svodili su se na potrage za nestalim i zarobljenim pripadnicima jugoslavenske kraljevske vojske koje su pokrenute na temelju zahtjeva njihovih obitelji, zatim na civilnu potragu za civilima te izvršenje zahtjeva ratnih zarobljenika za potragu za njihovim (raseljenim) obiteljima. Kartoteka Jugoslavenske službe obuhvaćala je početkom 1944. sve jugoslavenske državljane i sadržavala ukupno 555 000 poimeničnih vojnih i civilnih uložaka, odnosno potraga, istraga i rada u korist više od pola milijuna jugoslavenskih državljana.⁷³ No zbog nemogućnosti preciznijeg uvida u veoma opsežno arhivsko gradivo nemoguće je dati čak i grube procjene koliko je osoba bilo domicilno na području NDH.

Stalna suradnja Jugoslavenske službe Središnje agencije za ratne zarobljenike, odnosno stalni upiti koji su upućivani na Središnji ured HCK-a u Zagrebu, rezultirali su i osnivanjem novih odjela unutar HCK-a kako bi se mogla provoditi djelatnost koju je zahtijevalo kvalitetno korespondiranje s Jugoslavenskom službom. Primjerice, početkom srpnja 1944. vodstvo Središnjeg ureda HCK-a ustrojilo je poseban odsjek unutar Obavještajnog ureda koji je

⁷⁰ "Dnevnik Diane Budisavljević 1941.-1945.", ur. Josip Kolanović, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest*, 8, Zagreb, 2002., 135.

⁷¹ *Isto.*

⁷² ACICR, G, 17/151 – 71, Correspondance avec la Croix-Rouge Croate & Correspondance avec les autorités Croates. Dopis HCK-a Schmidlinu od 17. XII. 1943.; M. KEVO, *Veze Međunarodnog odbora Crvenog križa i Nezavisne Države Hrvatske*, 155.-159.

⁷³ ACICR, C G2 YU 39=G2 YU 1994.0046.00055, Organisation du Service, Rapports d'activité, Statistiques, Modèles de fiches, *Rapport sur le Service Yougoslave*, 11. II. 1944., 7.-8.; *Revue Internationale de la Croix-Rouge*, XXVI, No. 303, Genève, Mars 1944, 247.-248.

bio zadužen za uspostavljanje pismenih veza između raseljenih obitelji.⁷⁴ Osim napora koje je HCK uložio u prikupljanje pomoći u živežnim namirnicama, odjevnim predmetima i drugim životnim potrepštinama za ratne zarobljenike, zatočenike, povratnike i sve druge ratne stradalnike, Središnji ured HCK-a nekoliko je mjeseci poslije na izravnu zamolbu Međunarodnog odbora iz Ženeve pokrenuo i akciju intelektualne pomoći za stradalnike.⁷⁵ Radilo se o prikupljanju knjiga, društvenih igara, glazbenih instrumenata i sl., što se trebalo otpremi ratnim zarobljenicima.

U radu sam do sada ukazao na neke temeljne postavke rada Međunarodnog odbora u korist svih vrsta ratnih stradalnika. No kako je rad u korist ratnih zarobljenika bio primarni zadatak Međunarodnog odbora u ratnim okolnostima, koji je proizašao iz temeljnih dokumenata tadašnjeg međunarodnog ratnog, odnosno humanitarnog prava, treba reći nešto i o tom temeljnom pitanju iz djelokruga rada Međunarodnog odbora na području NDH nevezano uz prikazanu problematiku ratnih zarobljenika iz sastava jugoslavenske kraljevske vojske. Budući da o tome postoji više knjiga i objavljenih radova, ovdje ću tek ukratko ukazati na neke temeljne značajke ove problematike radi potpunijeg razumijevanja opsega rada službi Međunarodnog odbora na području NDH za vrijeme Drugog svjetskog rata. Prije svega, bitno je spomenuti da su se ratni sukobi oružanih snaga NDH događali uglavnom na području NDH, i to u sukobima s pripadnicima partizanskog pokreta, ali i s četnicima, koje su vlasti NDH tretirale kao pobunjenike, odnosno kada se govori o pripadnicima partizanskog pokreta, u najboljem su slučaju tretirani kao politički zatvorenici. Već sam prije pojasnio da su vlasti NDH u odnosu na potonju vojnu formaciju zauzeli stav istovjetan onom Njemačkog Reicha, odnosno da se odredbe aktualnog međunarodnog ratnog prava ni u kojem slučaju ne mogu primijeniti na političke zatvorenike, koji su u domeni represivnog sustava svake pojedine države na čijem se prostoru nalaze. Problematiziranje ovog pitanja zahtijevalo bi izradu novog rada, pa ću ovdje spomenuti tek da su, usprkos navedenim stavovima vlasti NDH, predstavnici Međunarodnog odbora iz Ženeve pokrenuli višemjesečnu akciju koja je trebala rezultirati priznavanjem statusa ratnih zarobljenika pripadnicima jugoslavenskog partizanskog pokreta. Osim toga, opseg rada predstavnika Međunarodnog odbora u korist ratnih zarobljenika s područja NDH dodatno je uvećan i aktivnim sudjelovanjem pripadnika vojnih postrojbi NDH u sukobima na međunarodnim bojištima. Samo ću podsjetiti kako je na Hitlerov poziv Poglavljenik Pavelić donio odluku o sudjelovanju pripadnika oružanih snaga NDH u borbama protiv Sovjetskog Saveza, pa je početkom srpnja 1941. ustrojena Hrvatska legija (postrojbe kopnene vojske, mornarice i zrakoplovstva, s doknadnim bojnama oko 8200 pripadnika).⁷⁶ Po-

⁷⁴ "Služba pismene veze između razstavljenih članova obitelji", *Nova Hrvatska* (Zagreb), 156, 8. VII. 1944., 4.

⁷⁵ *Isto.*

⁷⁶ Osnovne podatke vidi u: M. COLIĆ, *n. dj.*, 152., 251.-263. Opširno o legionarskim postrojbama na Istočnom bojištu usp. Milan POJIĆ, *Hrvatska pukovnija 369. na istočnom bojištu 1941. – 1943.: Ratni dnevnik*, Zagreb, 2007. U prilogu knjizi nalazi se i ratni dnevnik 369. pojačane hrvatske pješačke pukovnije (1. I. 1942. – 13. I. 1943.), 93.-307.

strojbe su djelovale u sastavu njemačkih snaga, dok se u sastavu Talijanskog ekspedicionog korpusa na Istočnom bojištu nalazio Lako prevozni zdrug Hrvatske legije (oko 1200 pripadnika postrojbe).⁷⁷

Izbijanjem rata pojavila su se i dva važna problema na koja Međunarodni odbor Crvenog križa nije mogao utjecati, ali je zbog njih uvelike trpjelo provođenje humanitarne aktivnosti na terenu u korist svih vrsta stradalnika. Naime uključivanje Japana, a potom i Sovjetske Rusije u oružani sukob uzrokovalo je velike probleme jer se radilo o državama koje nisu bile potpisnice *Ženevskih konvencija* iz 1929., pa sukladno tome nisu bile ni pravno obvezne poštivati odredbe koje su njima propisane.⁷⁸ Problem je proizlazio iz temeljnog načela reciprociteta koje je državama-potpisnicama konvencija koje su bile u oružanom sukobu s Japanom ili SSSR-om omogućavalo da se također ne pridržavaju konvencijskih propisa kada se radilo o zarobljenim pripadnicima sa suprotne strane. Ovaj je problem važan i s aspekta NDH, odnosno sudbine pripadnika hrvatskih postrojbi koje su pod njemačkim znakovljem i njemačkim zapovjedništvom sudjelovale u borbama na Istočnom bojištu, što se izravno odrazilo na prikupljanje bilo kakvih podataka o njihovoj sudbini.

Neosporna je činjenica da je sudbina zarobljenih, ranjenih i bolesnih Hrvata koji su kao pripadnici oružanih snaga Reicha i Italije stradali u Sovjetskom Savezu posebno zabrinjavala i vlasti i društvo HCK-a NDH. No s aspekta međunarodnog ratnog prava pripadnici hrvatskih postrojbi koji su bili odjeveni u njemačke ili talijanske uniforme s hrvatskim znakovljem nisu mogli očekivati zaštitu tog prava, iako visoki dužnosnik NDH V. Vrančić navodi da uniforme nisu bile hrvatske upravo zato što Saveznici nisu priznavali NDH zaraćenom stranom.⁷⁹ Nejasno je međutim kakva se uopće korist mogla očekivati da je NDH objavila rat SSSR-u ili da su hrvatski vojnici bili odjeveni u hrvatske uniforme, jer SSSR nije bio potpisnik *Ženevskih konvencija* iz 1929., pa ih se nije bio obvezan ni pridržavati, što je analogno značilo da se ni suprotstavljena strana nije trebala pridržavati normi međunarodnog ratnog prava. Stoga MOCK nije imao pravne osnove za rad u korist ratnih zarobljenika na Istočnom bojištu, ali isto tako nije ni odustajao od primjene ratnog prava.⁸⁰ Tek nakon njemačkog napada Sovjeti su prihvatili prijedloge Međunarodnog odbora koji su temeljeni na načelu reciprociteta, na što su pristali i Njemač-

⁷⁷ M. POJIĆ, *n. dj.*, 10. Opširnije u: ISTI, "Lako prevozni zdrug Hrvatske legije (Legione Croata Autotransportabile) 1941.-1942.", *Časopis za suvremenu povijest*, 31, 1, Zagreb, 1999., 183.-203.

⁷⁸ O pokušajima uspostave odnosa sa Sovjetima usp. *Rapport du Comité International de la Croix-Rouge sur son activité pendant la seconde guerre mondiale (1er septembre 1939 – 30 juin 1947), volume III: Actions de Secours* (dalje: *Rapport du CICR, volume III: Actions de Secours*), Genève, Juin 1948., 55.-65.

⁷⁹ Vjekoslav VRANČIĆ, *Branili smo državu. Uspomene, osvrti, doživljaji*, sv. II., Washington – Samobor, 2006., 355.

⁸⁰ F. BUGNION, *n. dj.*, 186. Opširnije o naporima MOCK-a da uspostavi odnose sa Sovjetima, odnosno da mu bude omogućeno normalno djelovanje u korist ratnih stradalnika, vidi u: *Rapport du CICR, volume III: Actions de Secours*, 55.-65.

ki Reich i njegove države saveznice.⁸¹ Iako je u Moskvi najavljeno otvaranje Obavještajnog ureda za ratne zarobljenike, Međunarodni odbor za vrijeme rata nije primio ni jedan jedini popis ratnih zarobljenika, a vlasti Njemačkog Reicha već su 24. rujna 1941. obustavile predavanje popisa i podataka o ratnim zarobljenicima jer sovjetske vlasti nisu poštivale temeljno načelo reciprociteta.⁸² Tako su i mnoge sudbine stradalih pripadnika hrvatskih postrojbi na tom ratištu ostale nepoznate.

Slučaj dr. Branimira (Branka) Jelića

Djelatnost Međunarodnog odbora bila je isključivo humanitarne prirode, što potvrđuje i redovna procedura rada prema kojoj se vodstvo – kao uostalom i sve službe – MOCK-a za vrijeme Drugog svjetskog rata obraćalo nacionalno priznatim, ali i nepriznatim društvima Crvenog križa nastalim stjecajem ratnih okolnosti, radi što kvalitetnijeg obavljanja temeljnog zadatka u korist svih kategorija ratnih stradalnika. Osim procedure prigodom imenovanja stalnog predstavnika Međunarodnog odbora u nekoj od zaraćenih država, koja je zahtijevala komunikaciju na najvišoj političkoj razini, odnosno s predstavnicima vlasti zaraćene države čiju je suglasnost Međunarodni odbor trebao pribaviti za delegiranje vlastitog stalnog predstavnika, cjelokupna korespondencija, odnosno rad svih službi MOCK-a odvijao se isključivo na razini suradnje s nacionalnim društvima Crvenog križa. Dakle, nakon uspostave odnosa gotovo sva pitanja političke prirode proizašla iz rada Međunarodnog odbora obavljao je garant njegova međunarodnog statusa, što je u ovom slučaju bila Savezna vlada Švicarske Konfederacije. Unatoč takvoj ustaljenoj praksi, vlasti NDH nastojale su pri rješavanju određenih pitanja kojima su pridavale osobitu važnost komunicirati izravno s vodstvom Međunarodnog odbora iz Ženeve, odnosno nastojale su komunikaciju podići na najvišu političku razinu stupajući u kontakte s vodstvom MOCK-a, zaobilazeći Hrvatski Crveni križ ili švicarske savezne vlasti. Tako je djelatnost Međunarodnog odbora na ovim prostorima dobila i svojevrstu političku konotaciju, a u svjetlu toga treba promatrati i napore vlasti NDH i Središnjeg ureda HCK-a, koji su bili iznimno zainteresirani za sudbinu dr. Branimira Jelića, člana Ustaško-domobranskog pokreta koji se, između ostalog, bavio promidžbom u Americi.⁸³ Naime sudbina dr. Jelića bila je jedno od pitanja koje je imalo osobitu važnost za vlasti NDH. Ovdje tek ukratko treba dodati da su britanske vlasti uhitile dr. Jelića 2. listopada 1939. kod Gibraltara te ga kao njemačkog državljanina i člana ustaške organizacije zato-

⁸¹ F. BUGNION, *n. dj.*, 187.; C. MOOREHEAD, *n. dj.*, 397.-398.

⁸² F. BUGNION, *n. dj.*, 187. i dalje.

⁸³ Opširno o životu i radu dr. Branimira Jelića usp. u: Jere JAREB, *Političke uspomene i rad dra Branimira Jelića*, Cleveland, 1982. Usp. i Mario JAREB, *Ustaško-domobranski pokret: od nastanka do travnja 1941.*, Zagreb, 2006. Život i rad dr. Jelića neraskidivo su vezani uz Ustaško-domobranski pokret, pa knjiga obiluje podacima o njegovu radu. Ipak, o promidžbenim aktivnostima vidi osobito str. 47.-60., 101.-111., 344.-414.

čile u logor za internaciju civila neprijateljskih država na otoku Manu (Isle of Man) u Irskom kanalu.⁸⁴ Prvotno su vlasti NDH posredstvom Središnjeg ureda HCK-a uputile niz upita Međunarodnom odboru u vezi sa sudbinom dr. Jelića, a moljeno je i da se službe Međunarodnog odbora angažiraju na njegovu oslobođanju. Tako je Jugoslavenska služba Središnje agencije za ratne zarobljenike više puta intervenirala kod britanskih vlasti, ali prikupljeni su tek podaci o mjestima zatočenja dr. Jelića. Primjerice sredinom 1942. bio je zatočen u logoru Peveril, koji se sastojao od više logora, ali britanske vlasti nisu dostavile čak ni preciznu obavijest u kojem se logoru dr. Jelić nalazio u zaštitnoj internaciji. Stoga su na temelju prikupljenih obavijesti predstavnici Međunarodnog odbora pretpostavljali da je zatočen u logoru br. 001 u Peverilu, koji se nalazio na Manu.⁸⁵ Iako dr. Jelić nije imao status ratnog zarobljenika, nego "državljanina neprijateljske države u zaštitnoj internaciji" (državljanin Njemačkog Reicha), u skladu s temeljnim načelima proizašlim iz Ženevskih konvencija britanske su mu vlasti odobrile slanje pisama i primanje paketa, pa je tako dr. Jelić bio u kontaktu s bratom, koji mu je preko Švicarske slao novac, a s obzirom na svoje zatočenje, sam dr. Jelić više je puta pisao i Međunarodnom odboru Crvenog križa u Ženevu.⁸⁶

No nakon dolaska u Švicarsku za Jelićevu se sudbinu osobito počeo zanimati dr. Paskijević-Čikara, generalni konzul NDH u Zürichu, koji je više puta mimo HCK-a pisao Središnjici MOCK-a zanimajući se za mjesto njegova zatočenja i mogućnosti slanja pomoći, osobito u novcu.⁸⁷ Predstavnici MOCK-a uspjeli su stupiti u kontakt s dr. Jelićem, o čemu je 19. kolovoza 1942. konzulu Paskijeviću odgovorio član Tajništva MOCK-a dr. Schwarzenberg, koji je potvrdio da se dr. Jelić nalazi u muškom internacijskom logoru Peveril (*Peveril interment camp M, Peel, Isle of Man*) i "da je dobrog raspoloženja". Budući da je izrazio želju da mu HCK dostavi knjige (među ostalim zatražio je staroslavensku gramatiku, hrvatske narodne pjesme, prvi svezak Šišićeve *Povijesti Hrvata*, sabrana djela Antuna Radića itd.), dr. Schwarzenberg je ponudio pomoć Odjela za intelektualnu pomoć (*Service des Secours intellectuels*) MOCK-a, preko kojeg bi se relativno brzo i jednostavno mogla obaviti dostava zatraženih materijala. No dr. Schwarzenberga je zanimalo i hoće li se poštivati želja dr. Jelića da mu knjige dostavi HCK.⁸⁸ Iz kasnijeg dopisa koji je dr. Schwarzenberg uputio konzulu Paskijeviću očito je kako je konzul već proslijedio knjige u Ženevu da ih službe MOCK-a dostave zatočeniku, a dopis je sadržavao i upute za slanje novca preko Riznice MOCK-a.⁸⁹ O slučaju Jelić više je puta bio izvješten i J. Schmidlin, stalni predstavnik Međunarodnog odbora u Zagrebu, koji se i

⁸⁴ Faksimil optužbe u: J. JAREB, *n. dj.*, 162.

⁸⁵ CICR, C G2 YU 50=G2 YU 1994.0046.00090 (Croix-Rouge Américaine, Britannique, Canadienne, Sud-Africaine, Australienne). Brzovjav br. 2.995 od 9. VI. 1942.

⁸⁶ J. JAREB, *n. dj.*, 169.-171.

⁸⁷ ACICR, G. 85/Croatie. Pismo dr. Paskijevića-Čikare od 14. VIII. 1942.

⁸⁸ ACICR, G. 85/Croatie. Pismo dr. Schwarzenberga od 19. VIII. 1942.

⁸⁹ ACICR, G. 85/Croatie. Dopis dr. Schwarzenberga od 24. VIII. 1942.

osobno uključio u rješavanje tog pitanja. Naime Ministarstvo vanjskih poslova NDH uputilo je Schmidlinu 19. srpnja 1943. verbalnu notu s prijedlogom da Međunarodni odbor ispita mogućnosti razmjene dr. Jelića za nekog od britanskih državljana koji žive u NDH. Na notu Ministarstva vanjskih poslova NDH odgovorio je 12. kolovoza 1943. visokopozicionirani dužnosnik MOCK-a dr. Frédéric Barbey, istaknuvši kako će prijedlog biti dostavljen britanskom *Foreign Officeu*.⁹⁰ Sam Schmidlin bio je osobno zainteresiran za uspješno rješavanje tog slučaja, što bi rezultiralo oslobađanjem dr. Jelića, a povoljan bi mu ishod iznimno povećao ugled kod vlasti NDH, u čemu je imao podršku i Središnjice u Ženevi. Premda je Međunarodni odbor preko diplomatskih kanala i posredstvom Stalnog predstavništva u Londonu učinio sve što je bilo u njegovoj moći kako bi se ishodila razmjena dr. Jelića i njegov povratak u Hrvatsku, britanske su vlasti bile nepopustljive, a razmjena je bila odbijena “iz razloga nacionalne sigurnosti”.⁹¹ Tako je dr. Jelić po raznim britanskim logorima u internaciji ostao do 22. prosinca 1945., premda nikad nije bio službeno zatvoren ili interniran, nego “detained on His Majesty’s disposal” (zadržan na raspolaganju Njegovu Veličanstvu).⁹²

Iz prethodnog primjera o dr. Jeliću razvidno je kako je razmjena obiteljskih poruka i slanje paketa za ratne zarobljenike i internirane civile preko HCK-a, odnosno posredovanjem raznih službi i odsjeka MOCK-a, bio najčešći oblik rada koji su provodile obje organizacije, čije je uspješno obavljanje uvelike ovisilo i o prijevoznim mogućnostima, odnosno bilo je usko povezano s prohodnošću putova, pa je bilo i čestih prekida isporuke, uglavnom paketa za ratne zarobljenike. U razmjeni obiteljskih poruka, posredovanju kod dopisivanja i traženju civilnih i vojnih osoba sudjelovala je Obavještajna služba HCK-a, a posao se obavljao izravno preko HCK-a i posredstvom Međunarodnog Crvenog križa (i Međunarodnog odbora Crvenog križa) iz Ženeve, na posebnim dvojezičnim hrvatsko-francuskim obrascima.⁹³ U prvoj polovici 1943. izdano je 17 013 upita, od kojih je Obavještajna služba Središnjeg ureda HCK-a primila 12 227 pozitivnih odgovora.⁹⁴ Zarobljenici i internirani civili svakih su 14 dana mogli primiti paket koji je sadržavao do pet kilograma nekvarljive hrane, ali HCK je znao nailaziti na prepreke državnih vlasti. Čini se da je zbog nestašice osnovnih živežnih namirnica Ministarstvo narodnog gospodarstva NDH u prosincu 1942. zabranilo otpremanje paketa s hranom. Ubrzo je Ministarstvo izdalo odobrenje za slanje paketa zarobljenicima u Njemačku, ali su paketi za zarobljenike u talijanskim logorima vraćani pošiljateljima.⁹⁵ Važno je

⁹⁰ ACICR, G. 85/Croatie. Pismo F. Barbeya Ministarstvu vanjskih poslova NDH od 12. VIII. 1942.

⁹¹ ACICR, G. 3/00, Rapports généraux des délégations, Croatie – Schmidlin Julio. Obavijest br. 15 o radu u Hrvatskoj, 15. X. 1943., 2.

⁹² O internaciji usp. J. JAREB, *n. dj.*, 157.-175.

⁹³ M. B., “Hrvatski Crveni Križ”, *Rad i društvo: mjesečnik za društveno-gospodarstvene probleme* (Zagreb), III, 9-10 (rujan-listopad), 1943., 407.

⁹⁴ *Isto.*

⁹⁵ “Omoti za ratne Zarobljenike”, *Hrvatsko jedinstvo: tjednik za politiku, kulturu, socijalna i*

spomenuti kako je prilikom slanja paketa u njega trebalo uložiti paketnu cedulju (*Paketschein*), koju je zarobljenik ispunjavao po primitku paketa. Za hranu se koristila plava, a za odjevne predmete crvena cedulja, i bez takvih cedulja paketi se nisu mogli otpremiti ratnim zarobljenicima ili zatočenim civilima.⁹⁶ No umetanje cedulja bio je svojevrsni kontrolni mehanizam i način da se spoje razdvojene obitelji jer je na cedulje osobno odgovarao zatočenik kojem je paket bio upućen, a cedulje su vraćane pošiljatelju paketa, odnosno obitelji. Time su obitelji primale povratnu obavijest, tj. potvrdu da je traženi član obitelji živ i, vjerojatno, zdrav, ali su ujedno bile obaviještene i o najvažnijim životnim potrebštinama zatočenog člana obitelji koje mu nedostaju (hrana, odjeća, higijenske potrepštine itd.).

Zaključak

Pomaganje svih kategorija ratnih stradalnika, ali i članova njihovih obitelji, na prostoru NDH u Drugom svjetskom ratu kompleksno je pitanje koje se ne može istraživati bez analize rada više organizacija (npr. Caritasa, Merhameta i dr.) koje su više-manje sudjelovale u humanitarnim naporima tog tipa u ratnim okolnostima na ovom području. Jedna od organizacija koja je bila nezaobilazni čimbenik u humanitarnim naporima ove vrste s obzirom na to da joj je osnovna djelatnost bila upravo pomaganje navedenih kategorija ratnih stradalnika je i Središnja agencija za ratne zarobljenike MOCK-a, odnosno Jugoslavenska služba (*Service yougoslave*) Središnje agencije, pa je u radu dan prikaz tek nekih, moglo bi se reći temeljnih, aspekata iz veoma raznolikog spektra djelatnosti ove međunarodne institucije.

Iako humanitarne prirode, djelatnost Jugoslavenske službe nije isključivala i političke dodire u svrhu osiguranja temeljnih uvjeta za kvalitetno provođenje djelatnosti u korist potrebitih bez obzira na njihovu rasnu, vjersku i drugu pripadnost. Tako su primjerice već sredinom svibnja 1941. preko Obavještajnog ureda Hrvatskog Crvenog križa uspostavljeni prvi službeni dodiri između HCK-a, ali i vlasti NDH, s Međunarodnim odborom Crvenog križa iz Ženeve, i to upravo posredstvom Jugoslavenske službe. Budući da je temeljna problematika iz djelokruga rada Središnje agencije za ratne zarobljenike MOCK-a, kao i opsežnost, odnosno kompleksnost tog rada zahtijevala uspostavljanje međusobnih odnosa na višoj razini, na preporuku Jugoslavenske službe otpočeli su i pregovori koji su rezultirali postavljanjem Juliusa Schmidlina ml. na mjesto stalnog predstavnika MOCK-a u Zagrebu, kao službene veze s Društvom HCK-a i vlastima NDH. S obzirom na navedeno moglo bi se reći i kako je Jugoslavenska služba Središnje agencije za ratne zarobljenike MOCK-a imala iznimno važnu ulogu u uspostavljanju odnosa između MOCK-a i MCK-a s jedne te Društva HCK-a i vlasti NDH s druge strane.

gospodarska pitanja (Varaždin), 4 (261), 28. I. 1943., 3.

⁹⁶ Isto.

Za trajanja rata Jugoslavenska služba surađivala je izravno sa Središnjicom HCK-a iz Zagreba u svrhu prikupljanja obavijesti o zarobljenim vojnicima, zatim osiguranja raznih obavijesti o logorima za političke zarobljenike, logorima za civile u zaštitnoj internaciji itd. Radi pronalaženja nestalih osoba, spajanja raseljenih obitelji, osiguranja humanitarne pomoći najpotrebitijima, osobito ženama i djeci, reformirano je i unutrašnje ustrojstvo HCK-a u skladu sa zahtjevima Središnje agencije za ratne zarobljenike MOCK-a. Pojednostavnjeno, cjelokupna aktivnost MOCK-a u korist neke od kategorija ratnih stradalnika trebala je proći kroz ruke službenika Jugoslavenske službe, a svojedobno je u njezinu sklopu djelovao i poseban hrvatski odsjek (*Section croate*). U završnim godinama rata najvažniji poslovi Jugoslavenske službe na području NDH svedeni su na potrage za nestalim i zarobljenim pripadnicima oružanih snaga, koje su pokrenute na zahtjev njihovih obitelji, na potragu za civilima te izvršenje zahtjeva ratnih zarobljenika za potragu za njihovim (raseljenim) obiteljima. U tu je svrhu HCK NDH osnovao i niz ustrojbenih jedinica (Odsjek za obavještajnu službu i međunarodno dopisivanje, Služba paketa za ratne zarobljenike, poseban odsjek za uspostavljanje pismenih veza između raseljenih obitelji itd.), a posredstvom Jugoslavenske službe primane su obavijesti o civilima s područja NDH koji su se diljem svijeta nalazili u zaštitnoj internaciji (primjerice SAD, Iran, južnoameričke zemlje itd.). Kao najjednostavniji primjer rada Jugoslavenske službe u korist pojedinačnih ratnih stradalnika na području ili s područja NDH može poslužiti i slučaj dr. Branimira Jelića, što u konačnici pokazuje kako je, iako potpuno humanitarna, djelatnost Jugoslavenske službe bila i politički obojena. Naime uska suradnja s vlastima NDH po pitanju sudbine dr. Jelića trebala je rezultirati osiguranjem što kvalitetnijeg položaja stalnom predstavniku MOCK-a u Zagrebu, odnosno olakšati mu rad pri uklanjanju raznih političko-administrativnih ograničenja na koje je nailazio u obavljanju svoje misije. Pokušaj uspješnog privođenja kraju slučaja dr. Jelića treba promatrati upravo u tom svjetlu, tj. u pokušaju da se uspješnim završetkom slučaja pribavi određeni ugled MOCK-u te zadobije povjerenje vlasti NDH u stalnog predstavnika Schmidlina u Zagrebu.

SUMMARY

SOME ASPECTS OF THE WORK OF THE CENTRAL AGENCY FOR PRISONERS OF WAR OF THE INTERNATIONAL COMMITTEE OF THE RED CROSS ON BEHALF OF WAR VICTIMS OF THE AREA OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA

The author points to some aspects of the work of the Central Agency for Prisoners of War of the International Committee of the Red Cross (ICRC), especially of the Work of Yugoslav Service of the same Agency on behalf of war victims native to the area of the Independent State of Croatia. Work is based on original archival sources and also the text discusses some points of establishing official relations among the Independent State of Croatia and the ICRC. Primarily on their mutual contacts based on the work of the special service of the ICRC's Central Agency for Prisoners of War, which was competent and responsible for the above problem for the whole area of pre-war Kingdom of Yugoslavia.

Keywords: World War II, The Independent State of Croatia, The International Committee of the Red Cross, Central Agency for Prisoners of War, The Yugoslav Service (*Service yougoslave*), Prisoners of War, Interned persons, Detainees